

LES MATANCES DE PARACUELLOS¹

THE MASSACRE OF PARACUELLOS

Paul Preston

The London School of Economics and Political Science
Houghton Street. London. WC2A 2AE, UK.
p.preston@lse.ac.uk

Rebut: 19/08/2010
Acceptat: 16/09/2010

Resum

A principis de novembre del 1936 les tropes del general Franco s'havien plantat davant Madrid. L'assalt a la capital s'endevinava imminent i inevitable. El dia 6 de novembre, en un context de caos, el govern de la República va marxar cap a València. Una Junta de Defensa impulsada pel general Miaja es va fer càrrec dels poder militars i civil. El buit de poder va ser audaçment cobert pel PCE que va aconseguir càrrecs estratègics amb competències en defensa i ordre públic. La Consejería de Orden Público de la Junta de Defensa va anar a raure a mans de Santiago Carrillo, que en poques hores va prendre mesures per reprimir la Cinquena Columna i reordenar les forces repressives. Un dels problemes candents que van trobar les noves autoritats fàctiques va ser l'elevat nombre de presos, simpatitzants dels sollevats, que havia a les presons de Madrid que, cas de ser alliberats, podien passar a enfortir el bàndol facciós. En principi els interns havien de ser evacuats, a la practica però molts d'ells, pel capbaix uns 2500, van ser assassinats prop Madrid, principalment en el poblet de Paracuellos del Jarama. Aquestes matances van erosionar de manera determinant la imatge internacional de la República. Els fets més greus es van donar els dies 7 i 8 de novembre, però les atrocitats van continuar fins a principis del mes de desembre. La responsabilitats dels fets, compartida per diferents persones i instancies, continua essent un tema de debat.

Paraules clau: Batalla de Madrid, Junta de Defensa de Madrid, Matança de Paracuellos, repressió, Santiago Carrillo, NKVD.

Abstract

In early November 1936, the troops of General Franco were near Madrid. The capital's assault seemed imminent and inevitable. On the 6th of November, in a context of chaos, the government of the Spanish Republic was evacuated to Valencia. A Defense Committee driven by General Miaja took over the military and civilian functions. The initial power vacuum was boldly covered by PCE (Spanish Communist Party): its leadership posts got strategic positions with competences in defense and public order. The Defense Committee's Public Order Ministry fell in Santiago Carrillo's hands, who took decisions in a few hours to curb the Fifth Column, suppress its actions and reorganize the repressive forces. One of

¹ Traducció de l'anglès al català a càrrec del Sr. Albert Espinal Valverde, historiador i arqueòleg per la Universitat de Barcelona i investigador col·laborador del grup de recerca DIDPATRI (SGR 2009-00245).

Paul Preston

Les matances de Paracuellos

the most problematic matters that Defense Committee had to assume was the high number of jailed rebel's supporters in Madrid; if they had been released, they would have strengthened Francoist side. Initially, the inmates had to be evacuated, but actually many of them –at least 2.500– were executed near Madrid, mainly in the village of Paracuellos del Jarama. These killings damaged decisively the international image of the Spanish Republic. Most of them occurred on the 7th and the 8th of November, but this kind of atrocities continued until early December. Responsibilities on the facts are shared by different people and instances, but it is still a subject of debate.

Keywords: Battle of Madrid, Madrid's Defense Committee, Massacre of Paracuellos, repression, Santiago Carrillo, NKVD.

Sumari: Madrid en tensió, Els comunistes i el buit de poder, L'ascens de Santiago Carrillo, Evacuar als presos, El factor soviètic, Explorant solucions, Carrillo desencadena l'acció, Les matances, La reordenació de l'ordre públic, El manteniment de la repressió, Un cop contra la República, L'acció de Melchor Rodríguez, La repressió a finals del 1936, El paper de Santiago Carrillo.



Figura 1: Cementiri de Paracuellos del Jarama en l'actualitat; al fons, la creu homenatge als executats en aquest paratge durant les sacas de 1936.

Madrid en tensió

Franco va declarar que mai bombardejaria Madrid, tot i així, el setembre de 1936 ho va fer amb intensitat. Va prometre, però, que el benestant barri de Salamanca seria respectat, i de resultes els seus carrers es van omplir de gent i, de nit, qui no podia utilitzar el Metro com a refugi dormia sobre el paviment de les avingudes del barri: Salamanca, Velázquez, Goya i Príncipe de Vergara. Els atacs a la resta de la ciutat, en comptes de minar la moral dels madrilenys, van tenir tot just l'efecte contrari, i a més van provocar una profunda aversió vers els empresonats sospitosos de simpatitzar amb els sollevats. En la paranoia del setge, tots van ser titllats de quintacolumnistes encara que, la Cinquena Columna, com a xarxa d'actuació organitzada no va existir fins uns mesos més tard. L'odi s'intensificà quan un avió nacional inundà la ciutat de pamflets que anunciaven que deu republicans serien afusellats per cada presoner assassinat a Madrid. El dramatisme era accentuat pel diari republicà *La Voz*, que deia que la capital es convertiria en un enorme camp d'extermini: "se calcula que Madrid, si es vencido, será teatro espantoso de cien mil inmolaciones". Tenint en compte com havien actuat les columnes de Yagüe i de Castejón, es creia que qualsevol milicià, membre de partits del Front Popular o afiliat a un sindicat seria executat pels rebels. "Luego de una orgía final de sangre, consumada la bárbara venganza de los enemigos de la libertad, asesinados en cada ciudad, pueblo o aldea los hombres más representativos de la izquierda burguesa y la izquierda proletaria, veintidós millones de españoles sufrirán la más atroz y denigrante de las esclavitudes"².

2 *La Voz*, 31 d'octubre, 3 i 5 de novembre de 1936.

Un altre diari republicà, *Informaciones*, transcrivía les declaracions de Queipo de Llano, fetes a un periodista britànic, que afirmava que la meitat de la població de Madrid seria afusellada pels nacionals. Al llarg de les seves locucions radiofòniques nocturnes des de Sevilla, Queipo proferia continuament amenaces sanguinàries³.

Tanmateix, res no es va igualar al que va passar el 16 de novembre quan es va mostrar als polítics el cadàver, horriblement mutilat, d'un pilot republicà. El dia abans havia fet un aterratge d'emergència prop de Segòvia. Va ser colpejat fins la mort i el seu cos va ser arrossegat pels carrers de la ciutat. Els captors van desmembrar-lo, i van posar les parts dins d'una caixa que, en paracaigudes, van llençar sobre l'aeròdrom de Barajas amb una nota que deia: "Este regalo es para que el jefe de las Fuerzas Aéreas de los rojos vaya tomando nota de la suerte que le espera a él y a todos sus bolcheviques"⁴ (Hidalgo de Cisneros, 1964: II, 187; Koltsov, 1963: 233).

A Madrid la claustrofòbia del setge generava un terror diari que alimentava la ràbia popular contra la població de les presons. Una perillosa mescla de por i ressentiment va marcar les actuacions dels grups de milicians que operaven a Madrid, tant si eren grups de vigilància independents, grups "oficials" (com ara les *Milicias de Vigilancia de Retaguardia*, creades al setembre) o grups que operaven dins el *Comité Provincial de Investigación Pública*. Ni els ciutadans corrents ni els líders polítics van fer distincions entre membres actius o potencials de la Cinquena

3 *Informaciones*, 10 de novembre de 1936; *ABC (Sevilla)*, 14 i 17 de novembre de 1936.

4 *ABC (Madrid)*, 17 de novembre de 1936.

Columna, que en total sumaven uns vuit mil empresonats. En aquest moment, la Cinquena Columna encara estava lluny de tenir l'organització que assoliria el 1937: les actuacions de franc tiradors, sabotejadors i derrotistes eren relativament fortuïtes. Entre aquells que hi havia empresonats (oficials de l'exèrcit, acomodats simpatitzants de l'extrema dreta, clergues i catòlics devots), n'hi havia força, especialment els militars, que eren considerats molt perillosos.

Així, mentre les columnes franquistes avançaven cap a Madrid, l'odi vers els simpatitzants de dretes va augmentar quan s'hi van sumar altres temors. Tant els milicians ordinaris com els militars professionals i els polítics compromesos en la defensa de la ciutat compartien una profunda preocupació pel fet que hi hagués un nombre important d'oficials de dretes tancats a les presons, que havien refusat invitacions, individuals o col·lectives, per lluitar d'acord amb el seu jurament de lleialtat a la República. En una atmosfera de tensió extrema, a la corda fluixa entre la supervivència i l'anihilació, les autoritats polítiques i militars de la República estaven determinades a que aquests homes no tinguessin l'oportunitat d'incrementar el potencial de les forces faccioses. Aquest seria el factor més decisiu en l'immediat destí dels presoners al llarg de novembre del 1936.

Aquest problema es va considerar l'1 de novembre durant una reunió del *Comisariado de Guerra*, creat a mitjans d'octubre sota la presidència del ministre d'Afers Exteriors, el socialista Julio Álvarez del Vayo. El *Comisariado* havia de supervisar la lleialtat política del nou *Ejército Popular* creat quan

"todas las fuerzas armadas y organizadas" van quedar sota la comandància del ministre de la Guerra⁵ (Koltsov, 1963: 142). Quan la qüestió sobre què fer amb els presoners va ser plantejada en aquesta mateixa reunió, Álvarez del Vayo va aixecar-se i va marxar a buscar el consell de Largo Caballero. En tornar, va comunicar al ministre de Governació, Ángel Galarza, l'ordre que li encomanava el President del Consell de Ministres: preparar l'evacuació dels presos cap a territoris allunyats del front de guerra (Koltsov, 1963: 168). Galarza, però, féu poca cosa al respecte durant els cinc dies següents.

El 2 de novembre, un grup d'anarquistes van visitar la presó de San Antón, un convent situat entre els carrers Hortaleza i Santa Brígida. Havien destriat les fitxes dels quatre-cents oficials que hi havia empresonats. El més jove va ser interrogat i se li va oferir l'oportunitat de lluitar per la República. Es va negar i també ho van fer altres. Dos dies més tard, mentre Getafe queia en mans faccioses, entre trenta i quaranta oficials de San Antón van ser jutjats per un tribunal popular. Havent reafirmat que abjuraven de

5 "Por resolución del gobierno y orden del ministro de la Guerra se ha creado el cuerpo de comisarios del ejército, con un comisariado de guerra en cabeza. El comisario general es Julio Álvarez del Vayo. Los subcomisarios son Crescenciano Bilbao (socialista), Antonio Mije (comunista), Ángel Pestaña (sindicalista), Roldán (anarquista) y Pretel (socialista, segundo secretario de la Unión General de Trabajadores). Objetivo del comisariado: ejercer un control de índole político-social sobre los soldados, milicianos y demás fuerzas armadas al servicio de la República, y lograr una coordinación entre los mandos militares y las masas combatientes encaminada al mejor aprovechamiento de la eficiencia de las citadas fuerzas." *Gaceta de Madrid*, 16 d'octubre de 1936; *La Vanguardia*, 17 d'octubre de 1936; *Milicia Popular*, 18 d'octubre de 1936.



Figura 2: Ángel Galarza.

la seva lleialtat a la República, a l'alba del 5 de novembre van ser afusellats al cementiri de Rivas-Vaciamadrid. Altres quaranta van sortir de la presó el mateix dia per ser afusellats als afores de Madrid. L'endemà, 173 més van ser trets de la presó i dividits en tres grups; el primer i el tercer, cadascun amb cinquanta-nou presoners, van arribar a Alcalá de Henares sans i estalvis. Els del segon grup van ser afusellats a Paracuellos del Jarama. Aquestes accions es van donar a iniciativa del *Director General de Seguridad*, Manuel Muñoz. Hi hagué altres batudes importants entre els presos de Las Ventas entre el 27 d'octubre i el 2 de novembre; també darrere d'aquestes hi havia les ordres de Muñoz⁶ (Fernández Arias, 1937: 201-203; Gibson, 1983: 136-141; Schlayer, 2008: 145).

6 "Declaración de Antonio Viqueira Hinojosa", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-1, exp. 2: 179-182.

El resultat de que els agents del *Comité Provincial de Investigación Pública* conduïssin els tribunals fou que, des de finals d'octubre, el ritme de les batudes s'accelerà. La il·legalitat del fet afligia profundament a molts republicans. Luis Zubillaga, secretari general del *Colegio de Abogados*, i Mariano Gómez, president de la Cort Suprema, van prendre la decisió de buscar l'ajut de l'anarquista Melchor Rodríguez; els esforços d'aquest per salvar les vides de militants de dretes, clergues, oficials insurrectes i falangistes li havien valgut les sospites dels seus camarades. La incorporació al Govern de la República de quatre ministres llibertaris el 4 de novembre (Frederica Montseny –Salut–, Joan Peiró –Indústria–, Joan García Oliver –Justícia–, Juan López –Comerç–) va donar esperances de que els esforços humanitaris de Melchor rebrien suport. García Oliver, un dels fundadors de la FAI, havia estat empresonat i s'esperava que tindria sensibilitat al respecte i que seria capaç de persuadir els caps anarquistes de que la justícia havia de quedar reservada a l'Estat. Alhora, Zubillaga i Gómez esperaven persuadir-lo perquè nomenés Melchor Rodríguez com a *Director General de Prisiones*. Però davant la important amenaça que representava la proximitat del front la protecció dels presos no va ser una prioritat per García Oliver.

En les seves memòries (dictades quaranta-dos anys després dels esdeveniments), García Oliver diu que la primera visita que va rebre com a ministre fou la de Mariano Gómez i Melchor Rodríguez. Presumptament, Gómez hauria demanat que el seu càrrec com a President del Tribunal Suprem passés de provisional a permanent,

i Rodríguez volia que se'l proposés com a successor de Clara Campoamor com a *Director General de Prisiones*. De fet, Gómez no necessitava confirmació. El president acostumava a ser el jutge de més edat, i Gómez ho era després de la retirada dels jutges que havien donat suport al cop d'estat. De totes maneres, el càrrec fou confirmat formalment el 19 de desembre. Contràriament, pel que fa a Melchor Rodríguez, García Oliver expressà que no podia acceptar la proposta sense consultar-ho amb els comitès regional i nacional de la CNT, que estaven implicats en la repressió i que malhiaven de Rodríguez, com ja s'ha dit. Finalment, García Oliver nomenà dos reconeguts membres de la CNT: Juan Antonio Carnero –com a *Director General de Prisiones*– i Jaume Nebot –com a *Inspector General de Prisiones*–⁷ (Alegret, 2008: 168-175; García Oliver, 1978: 308-309; Marzal Rodríguez, 2009: 177-186; Viñas, 2007: 49). Melchor Rodríguez havia intentat evitar les atrocitats a les presons, contràriament Nebot va prioritzar la destrucció dels expedients criminals de tots els membres de la CNT o la FAI que haguessin estat empresonats alguna vegada (Iñiguez, 2008: II, 1202).

Els comunistes i el buit de poder

La situació a la capital es capgirà el 6 de novembre com a resultat de l'evacuació del Govern de la República cap València i la creació de la *Junta de Defensa de Madrid*. De fet, el 6 d'octubre ja s'havia creat una *Junta de Defensa* formada pels líders dels sindicats i dels partits i presidida per Largo Caballero. Tanmateix, el President

del Consell de Ministres no va arribar a activar mai aquest nou organisme, i els seus membres van adonar-se de que el President del Consell només estava interessat en traçar el pla d'evacuació del Govern⁸ (Gallego, 1976: 173-180). La nova *Junta de Defensa* assumia els poders governamentals a Madrid. El Govern i una gran quantitat de funcionaris van marxar a València pensant que la capital estava condemnada i que la *Junta* només hi era per gestionar la inevitable derrota. En el cas que es donés una victòria, cosa inversemblant, la *Junta* seria allà per atorgar-se-la.

Tot i els problemes que suposava defensar Madrid, la *Junta* s'afanyà a controlar les txeques i centralitzar la coordinació de les forces de l'ordre. Els esforços per reconstruir l'aparell de l'Estat van depassar les inefectives mesures que el General Pozas i Ángel Galarza havien fet per controlar les txeques durant el mes d'octubre. No obstant això, la major part dels assassinats de pro-facciosos tingueren lloc entre el 7 de novembre i el 4 de desembre. Més exactament: el 97'6% del total d'execucions a la capital va tenir lloc abans del Nadal de 1936 (Cervera Gil, 2006: 72-74). D'aleshores en endavant, la violència indiscriminada va ser gairebé inexistent en comparació amb els primers mesos de guerra.

A tot això l'exèrcit rebel avançava per la *Ciudad Universitaria* i la *Casa de Campo*. El 6 de novembre estaven a tan sols 185 metres de la presó Model, al districte d'Argüelles. Els oficials franquistes asseguraven haver realitzat petites incursions i rescats mitjançant escamots de *Regulares*. Tals

⁷ *ABC (Madrid)*, 9 de novembre de 1936; AHN, FC-Causa General, caixa 1526, exp. 5: 230; caixa 1530, exp. 12: 5.

⁸ *ABC (Madrid)*, 8 d'octubre de 1936.

assalts van fer que s'encarregués a unitats de les Brigades Internacionals la vigilància de la presó (Casas de la Vega, 1994: 205; Vicuña, 1943: 159-161). En rebutjar les invitacions per participar en la defensa de la República, la majoria dels aproximadament dos mil oficials allà empresonats havien deixat clar que estaven ansiosos per unir-se a les forces que assetjaven Madrid. La seva determinació es va refermar amb els intents de rescat: amenaçaven els seus carcellers i pregonaven les intencions de fugir i reunir-se amb els rebels tan aviat com poguessin (Izaga, 1940: 159-163; Jato Miranda, 1976: 655; Ministerio de Justicia, 1945: 239; Vicuña, 1943: 149).

Largo Caballero va decidir el trasllat a València la tarda del 6 de novembre (Aróstegui & Martínez, 1984: 54-61; López Fernández, 1945: 82-84). Les fonts no

permeten establir amb precisió la cronologia dels esdeveniments succeïts aquell dia. No massa estona després de la reunió matinal en que s'havia creat la *Junta de Defensa*, entre les quatre i les cinc de la tarda, el sotssecretari del Ministeri de la Guerra, el general José Asensio Torrado, es reuní amb els generals Sebastián Pozas, *Jefe de Operaciones del Ejército del Centro*, i José Miaja, cap de la *Primera División Militar*. Largo Caballero els va fer arribar sobres on s'hi indicava: *Muy reservado. Para abrirlo a las seis de la mañana*. Després que Asensio marxés a València, i donat el caràcter d'urgència de la situació, els dos generals van obrir els sobres, descobrint que contenien ordres equivocades a la inversa i que van poder esmenar. Pozas havia d'ubicar un nou quarter general de l'*Ejército del Centro* a Tarancón, i Miaja, posat al capdavant de la defensa de la capital, havia



Figura 3: La presó Model de Madrid, el 1938.

d'establir una *Junta de Defensa* amb tots els poders governamentals. Si haguessin complert l'ordre de no obrir els sobres i s'haguessin dirigit cadascun cap a la seva destinació, haurien comprovat, separats per la distància, que els destinataris dels sobres estaven a l'inrevés, fet que hauria tingut conseqüències catastròfiques. Probablement qui va segellar els sobres era un simpatitzant dels rebels (Koltsov, 1963: 189; López Fernández, 1945: 84-89).

La impressionant tasca encomanada a Miaja consistia en: 1) establir un govern per a Madrid; 2) organitzar els poders militar i civil; 3) administrar la ciutat; 4) fer-se càrrec de la violència tant de les txeques com de la Cinquena Columna (Graham, 2002: 168-169; Rojo, 1967: 32-36). Els consellers i secretaris de la *Junta de Defensa* havien de

ser membres representatius dels partits que formaven el govern central, tot i que varen ser els comunistes els primers a qui es dirigí Miaja. De fet, era el que ells esperaven, i estaven preparats.

Immediatament després de la reunió de ministres que tingué lloc a primera hora de la tarda, els dos ministres comunistes, Jesús Hernández i Vicente Uribe, van informar al cap del Partit Comunista sobre l'evacuació del Govern. Els comunistes van començar a fer plans per afrontar la conjuntura. Entre els més actius s'hi trobaven dos joves líders de les *Juventudes Socialistas Unificadas* (JSU): Santiago Carrillo Solares i José Cazorla Maure. Teòricament, cap dels dos era membre del Partit Comunista, però sí del Partit Socialista. El fet que Carrillo i Cazorla participessin en les reunions sense

estar afiliats al PCE (ho farien tot just a l'endemà) demostra que, de fet, ja estaven imbricats en el partit. Més avançada la tarda, Pedro Checa i Antonio Mije van negociar amb Miaja la participació dels comunistes en la *Junta de Defensa*. Checa era el secretari d'organització del PCE. Mije i ell eren qui lideraven el partit en absència del secretari general, José Díaz, que es trobava molt malalt. Un agraït Miaja acceptà amb entusiasme l'oferta dels dos comunistes, que proposaven fer-se càrrec de la *Consejería de Guerra* i la *Consejería de Orden Público* dins la *Junta de Defensa*; la primera recaigué sobre Mije, i la segona, sobre Carrillo. També acceptà el nomenament d'Isidoro



Figura 4: Edifici de la Plaça Moncloa, just davant de la presó Model. El seu aspecte és el retrat dels acamissats combats que es van dur en les proximitats d'aquest centre penitenciari.

Diéguez Dueñas i José Cazorla com a diputats. Així ho recorda Carrillo: "en la misma noche del 6 yo empecé a hacerme cargo de mis responsabilidades con Mije y los compañeros citados". Acte seguit, Mije, Carrillo i Cazorla van trobar-se amb Largo Caballero. El President va desmentir que el Govern anés a abandonar Madrid, però no va poder explicar per què hi havia una pila de maletes a la porta de la seva oficina. Profundament desil·lusionats per les evidents mentides van tornar cap al Comitè Central del PCE (Aróstegui & Martínez, 1984: 62-63; Carrillo, 1993: 189-190; Gibson, 1983: 192; Ibárruri et al., 1966-1977: II, 142).

Algunes fonts han confirmat que la *Consejería de Orden Público*, sota el comandament de Carrillo, nomenà ràpidament subordinats, els hi assignà tasques i funcionà a ple rendiment just després de la reunió amb Miaja, al capvespre del 6 de novembre. El *Consejo de Orden Público* fou constituït sota la direcció de l'intel·lectual Segundo Serrano Poncela, membre de les JSU; la seva funció era supervisar el paper i les accions de la *Dirección General de Seguridad* (Arnaiz, 1996: 142-143). Ramón Torrecilla Guijarro, un dels seus membres, digué en la *Causa General* que els nomenaments de Carrillo com a *Consejero de Orden Público* y de Serrano com a *Delegado de Orden Público* (l'equivalent a *Director General de Seguridad*) es féu efectiva la nit del 6 de novembre. Torrecilla també revelà que ell i la resta de membres del *Consejo de Orden Público* van prendre les primeres decisions el 7 de novembre⁹. Un altre membre, Arturo García de la Rosa, ho confirmà a Ian Gibson

(1983: 45, 260-266). L'anarquista Gregorio Gallego, ex-membre de l'anterior *Junta de Defensa* establerta just un mes abans, subratllà l'habilitat dels comunistes per saber com afrontar les situacions: "comprendimos que la operación estaba demasiado bien preparada y amañada para ser una improvisación" (Gallego, 1976: 222).

Havent deixat solucionat el nou escenari polític de la ciutat, Miaja dedicà la resta de la nit als afers militars. A les 7 del matí del 7 de novembre, el general va dirigir-se al *Comisariado de Guerra* per posar-se en contacte amb altres líders polítics, però la majoria havien partit cap a València. Passà la resta del matí organitzant la Junta, la composició final d'aquesta es va fer a partir de representants joves de diversos partits i sindicats (Koltsov, 1963: 185-190; López Fernández, 1945: 113-125; Rojo, 1967: 32-35, 247).

L'ascens de Santiago Carrillo

La primera reunió oficial de la improvisada *Junta de Defensa* es va fer la tarda del 7 de novembre. En aquells moments estava clar qui eren els responsables de les operacions en relació als presoners: Santiago Carrillo Solares, el seu segon, José Cazorla Maure, i Segundo Serrano Poncela, el *Director General de Seguridad*. Les decisions claus en matèria de presons es deurién prendre entre el moment en què el Govern va marxar cap a València, el vespre del 6 de novembre, i la constitució formal de la *Junta de Defensa*, vint-i-quatre hores més tard. Tanmateix resulta inversemblant que les decisions fossin deixades a càrrec de tres polítics tan joves: Carrillo tenia vint-i-un anys; Cazorla, trenta; i Serrano Poncela, vint-i-quatre. L'autorització per a prendre i executar

9 "Declaración de Ramón Torrecilla Guijarro", AHN, FC-CAUSA GENERAL, caixa 1526-3, exp. 5: 25.

decisions els hi venia, però, de més amunt. En primer lloc, necessitaven l'autorització de Checa i Mije, que alhora necessitaven l'aprovació de Miaja i probablement també la dels seus assessors russos. L'ajuda proporcionada pels soviètics a Madrid (tancs, avions, brigadistes, assessors) assegurava que se seguirien els seus consells. De fet, la presa de decisions estava condicionada per les opinions tant dels grups anarquistes com dels assessors russos.



Figura 5: Santiago Carrillo.

Així, l'autorització, l'organització i l'aplicació de tot allò relacionat amb els presos implicava molta gent. No obstant això, la posició de Carrillo com a *Consejero de Orden Público*, juntament amb la seva influència dins el PCE com a *Secretario General*, va fer que se'l

responsabilitzés només a ell de les morts succeïdes. Tot i que això sigui incongruent, tampoc cal pensar que ell estigués eximit de responsabilitats. Per què a un membre de les JSU de només vint-i-un anys se li va donar un càrrec tant important? La nit del 6 de novembre, després de la reunió amb Miaja, Carrillo, amb Serrano Poncela i Cazorla, es va incorporar formalment al PCE. Carrillo i els seus dos companys no van ser sotmesos als restrictius requisits d'afiliació. Van limitar-se a informar José Díaz i Pedro Checa dels seus desitjos i van ser incorporats al partit en el mateix moment (Carrillo, 1993: 186-187; Castro Delgado, 1965: 390). La brevetat del procediment indica que, Carrillo, de sota mà, ja era un important membre del PCE. A la presó, després dels Fets d'Octubre de 1934, Carrillo, va defensar la bolxevització del PSOE. Com a *Secretario General* de la *Federación de Juventudes Socialistas*, va impulsar la fusió amb la *Unión de Juventudes Comunistas*, numèricament més petita. Tot plegat fou considerat pels agents de la Komintern. L'agent Vittorio Codovila disposà que se'l convidés a Moscou per tractar de la fusió entre la *Federación de Juventudes Socialistas* i la *Juventud Comunista*. En ser alliberat, després de les eleccions del febrer de 1936, aconseguí un passaport per viatjar a Rússia. El 3 de març de 1936, Carrillo anava a Moscou com a convidat de la KIM, la Internacional Comunista de la Joventut. La KIM era vigilada de prop per l'NKVD, el Comissariat del Poble d'Afers Exteriors, i és possible que Carrillo fos adoctrinat minuciosament a Moscou. Per tal de poder arribar a ser un líder de la Komintern a Espanya, Carrillo deuria mostrar-se disposat a col·laborar amb els Serveis Secrets Soviètics.

De tornada a Espanya, Carrillo participà en la reunió del Comitè Central del PCE el 31 de març, on suggerí que la *Juventud Socialista* s'afiliés a la KIM i que el PSOE s'unís al PCE i entressin a formar part de la Komintern¹⁰. És estrany que presumís, el 1974, de la seva assistència a reunions del Comitè Central, un privilegi que normalment no s'atorgava a membres de fora del partit (Gallo & Debray, 1974: 48-49). En les seves memòries fins i tot declarava fets més sorprenents, com ara que a començaments de novembre de 1936, quan encara era membre del PSOE, assistia a reunions del Politburó del PCE, quelcom que normalment indicava una llarga trajectòria dins el partit (Carrillo, 1993: 186). Amb l'ajuda de Codovila, l'abril de 1936 formalitzà l'acord de fusió entre la *Federación de Juventudes Socialistas* i la *Juventud Comunista* per donar lloc a les JSU. Al setembre, Carrillo va ser nomenat secretari del nou moviment juvenil. En termes generals, les JSU van significar un transvasament massiu de militants joves del PSOE cap al PCE. Carrillo seria ja, en aquest moment, considerat com un membre del PCE, si és que no ho era abans.

Evacuar als presos

Quan Serrano Poncela començà a dirigir el *Consejo de Orden Público* en les primeres hores del 7 de novembre, tenia a les seves mans el permís que li havia donat abans de marxar de Madrid el *Director General de Seguridad*, Miguel Muñoz, per donar l'ordre d'evacuar els presoners. S'ha suggerit,



Figura 6: Santiago Carrillo acompanyat per membres de les JSU.

absurdament, que Muñoz hauria signat aquesta ordre sota la pressió de Margarita Nelken, però és inconcebible que ella li encomanés tal missió⁸. En qualsevol cas, és difícil de veure per què necessitaria Muñoz una pressió externa per fer allò que, de fet, li havia encomanat el seu superior immediat, Ángel Galarza. La menció a Margarita Nelken segurament sorgí arran d'una mala interpretació de la declaració feta per Francisco Ángel Jiménez Bella, un administratiu de la *Dirección General de Seguridad*. En la seva declaració en la *Causa General*, Jiménez Bella digué que Muñoz va signar diverses ordres d'evacuació després d'una breu trobada amb Margarita Nelken passada la mitjanit del 6 al 7 de novembre. Aquestes ordres són les que es van fer servir per procedir a les subsegüents batudes a les presons el 7 i 8 de novembre.

Es va assumir, doncs, basant-se en la fal·làcia *post hoc ergo propter hoc*, que Margarita Nelken era la responsable dels

¹⁰ Segons una transmissió radiofònica entre Madrid i Moscou interceptada pels serveis d'intel·ligència britànics: TNA, HW-26, 5631/Sp., 31/3/1936. Agraieixo a Fernando Hernández Sánchez l'haver-me remarcat la importància d'aquest document.

assassinats. En la seva declaració, Muñoz confirmà que Nelken es dirigí a la *Dirección General de Seguridad* i li digué: "El Gobierno ha abandonado Madrid y aquí no hay más autoridad que la de Vd; Vd es quien debe regir los destinos de todos". Muñoz donà per suposat que li estava demanant que actués amb fermesa. Tot i aquesta rocambolesca interpretació de Muñoz, en realitat Nelken s'estava referint a la situació de la seguretat. Margarita deixà clar que ella no estava al corrent ni dels plans de la *Junta de Defensa* ni de les decisions que el PCE ja prenia en matèria de seguretat. Això significa que no tenia cap autoritat per donar instruccions a Muñoz; és més: Muñoz no esmentà que hagués hagut d'expedir cap document a petició de Nelken. Quan Muñoz deixà les ordres d'evacuació en mans de Jiménez Bella, simplement estava seguint les instruccions deixades pel Govern abans de la seva partida cap a València¹¹ (Casas de la Vega, 1994: 175, 193-194, 205-206, 234; Fernández, 1983: 102; Ministerio de Justicia, 1945: 239).

En qualsevol cas, la idea que, després de la mitjanit del 6 al 7 de novembre, Muñoz va rebre pressions de Nelken per tal que firmés l'evacuació de presos és contradita per una altra font. L'alemany Felix Schlayer, que estava al capdavant del Consulat de Noruega, declarà que el director de la presó Model li va mostrar l'ordre d'evacuació de presos signada per Vicente Girauta, col·laborador de Muñoz. És més: el director de la presó expressà que Girauta havia signat el document sota ordres verbals de Muñoz. És possible que, més que signar ell

mateix les ordres, Muñoz encarregués al seu adjunt que redactés el document necessari (Schlayer, 2008: 143-144). En qualsevol cas, les ordres d'evacuació no implicaven execucions de presos.

Signés qui signés les ordres, organitzar l'evacuació de 8.000 presoners enmig del caos semblava impossible. Tanmateix, la nova *Consejería de Orden Público* va afrontar la tasca (Graham, 2002: 189)

Entre aquells que pressionaven per a que es dugués a terme l'evacuació de presos, es trobaven el general Miaja i el tinent coronel Vicente Rojo. Comptaven amb el suport del personal soviètic present a Madrid i la jerarquia comunista. El personal soviètic amb més experiència militar eren els generals Ián Antonóvitx Berzin, cap de la missió militar soviètica, i Vladimir Gorev. Berzin, acompanyat d'altres diplomàtics soviètics, havia marxat a València amb el Govern, però Gorev, cap del Departament Central d'Intel·ligència Soviètic (GRU) a Madrid, es quedà i va tenir un paper important en la defensa de Madrid. També va restar a la ciutat Mikhail Koltsov, –corresponsal del diari *Pravda*–, el periodista rus més influent del moment. Koltsov era proper a Stalin i actuava seguint les instruccions de Gorev (Jato Miranda, 1976: 664-665; Rojo, 1967: 31). Altres figures influents eren els delegats de la Komintern a Espanya: l'argentí Vittorio Codovila i l'italià Vittorio Vidali. Aquest últim, sota el pseudònim de Carlos Contreras, va tenir un paper important en la creació del *Quinto Regimiento*. La seva obsessió era eliminar els simpatitzants dels rebels que es trobaven a Madrid; és més, creia que era una necessitat, tal com reflecteixen

¹¹ "Declaración de Manuel Muñoz", AHN, FC-Causa General, caixa 1530-1, exp. 1: 305.



Figura 7: General Miaja.

els seus articles i discursos. Com els seus camarades espanyols, estava alarmat davant l'existència d'informes que indicaven que s'estava procedint al seu alliberament. Gorev, Berzin i altres consellers russos, incloent-hi Vidali, insistien en evacuar els presos més perillosos i, en el caos del setge, Rojo i Miaja, estaven d'acord amb els russos¹².

Miaja establí una relació estreta amb José Cazorla (Arnaiz, 1996: 35) un comunista dedicat en cos i ànima a l'eliminació dels partidaris dels rebels dins la zona republicana. Per desenvolupar aquesta

tasca, com es veurà, va recórrer als consells del personal de seguretat soviètic. Tant involucrat en la qüestió dels presoners com Miaja estava el tinent coronel Vicente Rojo. Sobre la Cinquena Columna, Rojo creia que "realmente es una columna operativa con fuerza y poder para actuar por la espalda sobre las tropas organizadas". Estava convençut de que "no se trata de simples espías o saboteadores, de agentes desmoralizadores, ni de meros agitadores, sino de una malla fuertemente tejida, que se tiende sobre todas las actividades en las cuales se pueda restringir o anular la capacidad de acción, el poderío de las Columnas combatientes o el de los Comandos. Esa Quinta Columna, que ya estaba montada en Madrid desde antes del comienzo de la guerra, según han revelado sus propios componentes, había fracasado al iniciarse el conflicto y durante los cuatro primeros meses de actividad bélica; pero ahora, cuando se trataba del asalto a Madrid, podía entrar en juego de manera decisiva, haciendo imposible que el gobierno lograra lo que aún podía conseguir: la conservación de la capital. De aquí que, sabiendo la existencia de ese poder oculto, el Mando tuviera que adoptar la decisión de hacerle frente para anularlo si entraba en acción" (Rojo, 1967: 43-45). De fet, però, aquesta observació sobrevalorava la capacitat que tenia la Cinquena Columna el novembre de 1936. No obstant això, l'opinió de Rojo és un indicador de la por dels comandaments republicans. Fins i tot es podria dir que era una por fonamentada, atès que els serveis d'intel·ligència republicans havien detectat contactes entre els rebels del front i els deslleials a la República empresonats.

¹² Per a una perspectiva més àmplia: Martínez Reverte, 2004.

El factor soviètic

S'ha especulat força a l'entorn de quin paper va jugar Mikhail Koltsov en la decisió d'afusellar els presos. Els dubtes sorgeixen a partir de l'entrada del 7 de novembre en el seu diari: explica que Pedro Checa prengué la decisió d'enviar milicians a les presons en rebre pressions per part de Miguel Martínez, un presumpte agent llatinoamericà de la Komintern. És força acceptat que Miguel Martínez era, en realitat, el propi Koltsov, ja que moltes de les activitats que Koltsov atribueix a Martínez en el seu diari van ser realitzades per ell mateix. A més, durant una reunió a Moscou a l'abril de 1937, Stalin, fent broma, va anomenar *Don Miguel* a Koltsov. No obstant, el més probable és que Miguel Martínez fos una personalitat col·lectiva inventada pel propi Koltsov per tal de poder incloure en el seu diari informacions que no podia atribuir a una font directa.

Tanmateix en les seves memòries, Rojo, parla d'un comunista estranger, Miguel Martínez, que ajudà Contreras a organitzar el *Quinto Regimiento*. Rojo coneixia Koltsov, i no tenia cap raó com per ocultar el seu nom. Des d'aquest punt de vista Miguel Martínez no era Koltsov, sinó una persona que hauria treballat amb Vidali en el *Quinto Regimiento*, on se'l coneixeria com *camarada Miguel*. Aquest home era Josif Grigulèvitx, un membre del Comissariat del Poble d'Afers Exteriors –l'NKVD– (Rojo, 1967: 214). Així, Miguel Martínez seria a vegades Koltsov, a vegades Grigulèvitx, a vegades el general Gorev i potser també algú altre (Preston, 2008: 178-183; Viñas, 2007: 63-68). Gorev era, de fet, el cap dels oficials russos a Madrid des del vespre del 7 de novembre, després que el general Berzin hagués marxat

a València, i Koltsov a vegades actuava com a missatger entre ambdós. Temps més tard, ja a Moscou, Gorev explicà que Koltsov “dugué a terme, al peu de la lletra, totes les ordres que li vaig encomanar en relació amb la defensa de la ciutat” (Schauff, 2008: 231). El Miguel Martínez que va pressionar Checa podria haver estat Gorev, Grigulèvitx o Koltsov. Les memòries del cameràman rus Roman Karmen suggereixen que va ser Koltsov. En la nit del 6 de novembre, Karmen es dirigí al mig abandonat Ministeri de la Guerra on, finalment, trobà una habitació on estaven el líder del PCE, Antonio Mije, el general Gorev i el cap de l'Estat Major republicà, Vicente Rojo. Aquestes tres personalitats eren, en aquell moment, les més decisives en el problema dels presoners. Des del Ministeri, Karmen anà a les oficines del PCE, on trobà Koltsov parlant amb Checa (Karmen, 1976: 276-278). Podria tractar-se del mateix encontre entre Checa i Martínez descrit en el diari de Koltsov. Segons la versió de Koltsov, Miguel Martínez apressava Checa a fi que procedís a l'evacuació dels presos. Martínez (o Koltsov) puntualitzà que no era necessari evacuar la totalitat dels 8.000 presos sinó que s'havia de seleccionar els elements més perillosos i enviar-los a la rereguarda en petits grups (Koltsov, 1963: 191-192). Acceptant-ho, Checa envià tres homes a les “dos cárceles grandes”, tot i que el nom d'aquestes no és esmentat per Koltsov, és molt probable que fossin la presó Model i la de San Antón. “Hicieron salir al patio a los fascistas, los iban llamando por lista. Esto los desconcertó y los aterrorizó. Creyeron que iba a fusilarlos. Los llevaron en dirección a Arganda” (Cobanella Caamaño, 1939: 225; Gibson, 1983: 83).

És inconcebible que Koltsov hagués tingut prou autoritat per fer una intervenció tan crucial, però potser va ser enviat com emissari de Gorev per tal de fer pressió. Si fos el cas, això establiria una correlació directa entre les decisions de Gorev i les accions del PCE. Tot i així, si les instruccions soviètiques es van donar en la trobada entre Koltsov/Miguel Martínez i Checa, hi ha un problema de congruència temporal en l'entrada del diari de Koltsov. S'ha de tenir en compte, però, que el suposat diari es, de fet, un llibre escrit amb posterioritat i en base als articles publicats al *Pravda*. És possible que l'encontre, datat a les primeres hores del 7 de novembre, hagués pogut tenir lloc igualment el 6 de novembre cap al tard.

No hi ha dubte de que ja durant la tarda del 6 de novembre, els tres homes forts del PCE havien estipulat amb Miaja la política d'ordre públic de la *Junta de Defensa* sota el comandament de Santiago Carrillo. És indubtable també que la *Consejería de Orden Público* començà a funcionar aquella mateixa nit i que activà el procés d'evacuació de presoners. També sembla clar que els tres membres de la *troika* del PCE estaven contínuament en contacte amb els soviètics. Com s'ha dit, Karmen descobrí una trobada entre Mije, Gorev i Rojo i una altra reunió entre Koltsov i Checa. Tot i que no hi ha testimonis sobre què es va dir exactament en ambdues reunions, de ben segur que es va tractar la qüestió dels presos.

Enrique Castro Delgado, comandant del *Quinto Regimiento*, tenia com a comissari polític a Vittorio Vidali, un agent de l'NKVD. Ambdós, però, van discutir-se a causa de l'execució dels presoners, com es veurà més endavant. Tot just després de la massacre,

el periodista Herbert Matthews escrigué: "Crec que les ordres van arribar de mans dels agents de la Komintern a Madrid, ja que sé que el sinistre Vittorio Vidali passà la nit en una presó interrogant tots els presoners que eren portats davant d'ell. Un cop decidia si qui tenia davant o no era quintacolumnista (la majoria de cops decidia que sí), els disparava a la part anterior del cap amb el seu propi revòlver. Ernest Hemingway m'explicà que havia sentit a dir que Vidali havia disparat tants cops que tenia la pell entre el polze i l'índex de la mà esquerra realment malmesa" (Matthews, 1973: 120-121). El que Hemingway escoltà i explicà a Matthews és difícilment verificable. Tant l'italocomunista Vidali (el nom en clau del qual era Mario) com Grigulèvitx (nom en clau: Maks), que durant un curt període de temps va ser el secretari de Vidali dins el *Quinto Regimiento*, pertanyien a la mateixa secció de l'NKVD, l'Administració de Tasques Especials (és a dir: assassinats, terrorisme, sabotatge i segrests), comandada per Iakov Isaakòvitx Serebryansky (Kolpakidi & Prokhorov, 2002: 168; Viñas, 2007: 61-62). Ambdós estarien fortament implicats en l'assassinat de Trotsky el 1940.

Hi ha un destacat passatge en les memòries de Castro Delgado que recolza el comentari de Matthews en relació a Vidali/Contreras. Castro descriu que, en la nit del 6 de novembre, després de parlar amb Contreras, li digué a algú identificat com a Tomás, el cap d'una unitat especial (ITA): "Comienza la masacre. Sin piedad. La Quinta Columna de que habló Mola debe ser destruida antes de que comience a moverse. ¡No te importe equivocarte! Hay veces que uno se encuentra ante veinte personas. Sabe

que entre ellas hay un traidor, pero no sabe quién es. Entonces surge un problema de conciencia y un problema de partido. ¿Me entiendes?”. Tomás ho entengué prou bé. Castro segueix: “Ten en cuenta, camarada, que un brote de la Quinta Columna sería mucho para tí y para todos”. Tomás preguntà: “¿Plena libertad?”. Castro contestà: “Esta es una de las libertades que el Partido, en momentos como éstos, no puede negar a nadie, y menos a tí”. Tomás va assentir, i Castro es dirigí a Contreras, qui havia estat present durant la conversa: “Vamos a dormir unas horas. Mañana es 7 de noviembre. El día decisivo. Lo fue para los bolcheviques y lo será para nosotros. ¿Piensas igual que yo, comisario, o hay algo en que no estamos de acuerdo?”. Contreras contestà: “Estamos de acuerdo” (Castro Delgado, 1965: 390-391). Ates que Vidali/Contreras tenia tant poder, és de suposar que en realitat Castro Delgado simplement estava transmetent les seves ordres a Tomás.

El 12 de novembre, un article al diari del *Quinto Regimiento* fa pensar que les instruccions de Castro Delgado s’havien seguit al peu de la lletra: “Todavía quedan en nuestra ciudad restos de los cómplices de Mola, y cuando los pajarracos facciosos descargan sus bombas criminales, asesinando a mujeres y niños indefensos, los elementos fascistas de la Quinta Columna arrojan bombas de mano y disparan sus pistolas. [...] Sabemos muy bien lo que harían las hordas de moros y el Tercio si lograsen entrar en Madrid. Nosotros no podemos tener compasión con los cómplices de estos salvajes. ¡Hay que exterminar la Quinta Columna! Los comités de casa deben averiguar dónde se esconde el fascista, el traidor, el sospechoso,

y denunciarle. En el plazo de horas ¡exterminémosles!”¹³.

De la trobada entre Contreras/Vidali i Castro Delgado se’n desprèn que elements del *Quinto Regimiento* i de l’NKVD van estar implicats en el la gestió dels presoners durant el mes de novembre. Entre els membres de la reduïda representació de l’NKVD a Espanya (menys de deu efectius), n’hi havia que eren “legals” (és a dir, tenien cobertura diplomàtica i el ministre d’Afers Exteriors espanyol estava al corrent de la seva presència) i d’altres que no (dos o tres, que treballaven d’amagat). Un exemple del primer cas seria Lev Lazarèvitx Nikolsky, el teòricament cap de la delegació de l’NKVD a Madrid, que es feia dir Aleksandr Orlov i del segon cas, Josif Grigulèvitx. Nikolsky/Orlov estava a Espanya per aconsellar en la creació dels serveis de seguretat i per eliminar els seguidors de Trotsky. Josif Romualdovich Grigulèvitx era un lituà de 33 anys que parlava castellà de manera fluida a causa de la seva estància a Argentina, on era conegut amb el sobrenom de *camarada Miguel*. Grigulèvitx era membre de l’Administració de Tasques Especials de l’NKVD, especialitzat en assassinats i segrests. A Espanya ajudà en la formació de *brigadas especiales*, que tenien com a missió ajudar a Orlov en l’eliminació dels trotskistes. Gorev escrigué: “els nostres veïns [fent referència a la delegació de l’NKVD a Madrid], encapçalats pel camarada Orlov, van fer molt per frustrar l’aixecament de la Cinquena Columna”. El que això suggereix és que Orlov va estar involucrat en l’eliminació de presos, però no en el procés inicial de presa de decisions (Schauff, 2008: 231).

13 *Milicia Popular*, 12 de novembre de 1936.

En una entrevista efectuada el 1986, dos anys abans de morir, Grigulèvitx declarà que havia comptat amb l'estreta col·laboració de Santiago Carrillo. Grigulèvitx va encapçalar una *brigada especial* de militants socialistes procedents de la *Dirección General de Seguridad* dedicada a operacions "brutes" i sota les ordres de Carrillo. Aquest cos de seguretat d'elit es va expandir formant tres unitats el desembre de 1936, quan Carrillo va ser substituït per Cazorla. La brigada inicial formada per Grigulèvitx estava integrada per "elementos de confianza" reclutats de les JSU; aquests militants havien format part de la força que protegí l'ambaixada soviètica a Madrid a finals d'agost de 1936. El cap d'aquesta unitat va ser David Vázquez Baldominos, un policia socialista.

Grigulèvitx havia arribat a Espanya a finals de setembre. Va treballar per Contreras durant unes setmanes abans que comencés a col·laborar amb Carrillo (finals d'octubre - començaments de novembre de 1936). Carrillo i Cazorla coneixien a Grigulèvitx amb el sobrenom de José Escoy, tot i que altres el coneixien com a José Ocampo. La participació de Grigulèvitx es veu confirmada per una declaració publicada dins la *Causa General*: "Unos delegados de la G.P.U. [la policia secreta de l'URSS], que se hacen llamar camaradas Coto, Pancho y Leo, secundados por un individuo que usaba el nombre de José Ocampo y varias mujeres intérpretes, instalados todos ellos en el Hotel Gaylord, de la calle de Alfonso XI [...] orientan durante el año 1937 las actividades de la policia marxista madrileña" (Ministerio de Justicia, 1945: 279-280).

Quan fou interrogat després de la Guerra Civil, Tomás Durán González, un dels

membres de la primera *Brigada Especial*, va oferir descripcions que, tot i ser aproximades, feien possible la identificació d'aquestes figures. Va dir que "Coto asesoró en cuestiones de interrogación e investigación". Durán creia que Coto havia sigut el cap del soviètic *Grupo Técnico de Investigación*. El va descriure com un home d'uns trenta-cinc anys, "alto, pelo moreno, peinado a raya, frente despejada, completamente afeitado y vestido de paisano". Rarament era vist per Madrid, ja que estava afincat a Barcelona. D'acord amb això, Coto podria ser, amb força certesa, el sotsdelegat de l'NKVD al consolat soviètic de la capital catalana: Naum Isakòvitx Eitingon (Leonid Aleksandròvitx Kòtov), de trenta-set anys.

Pancho era un agent de l'NKVD descrit per Durán com "de unos cuarenta y cinco años, alto, corpulento, de tez encendida, rubio y peinado hacia atrás, con el pelo algo ondulado, con algunas canas". Sembla que prengué part en els interrogatoris i les tortures de presoners. Això indica que Pancho era en realitat el Cap de Seguretat d'Estat, Grigory Sergieivítch Syroyezhkin. La descripció donada per Durán concorda amb les fotografies de Syroyezhkin. En una altra declaració, el que més tard seria cap de la principal *Brigada Especial*, Fernando Valentí Fernández, es refereix a Pancho com a "Pancho Bollaquí". Aquest cognom rus mal recordat podria ser en realitat el de Lev Vasilevsky, el secretari i company de treball de Syriyehkin.

Durán recordava que l'home conegut com a Leo havia sigut el responsable de Seguretat Interna de l'ambaixada soviètica. "Era alto, delgado, de unos veintiocho años, moreno".

Si la declaració de Durán és acurada, probablement Leo fos Lev Sokolov, qui de fet estava al càrrec de la seguretat a l'ambaixada russa, tot i que hi havia altres homes que Durán podria haver conegut sota el sobrenom de Leo, com ara Nikolsky/Orlov. Grigulèvitx/Ocampo era descrit com un home d'uns trenta-cinc anys, "1,70 metros, grueso, ojos inyectados de sangre, de nacionalidad argentina, notándose en el acento, pelo ondulado y tez muy pálida, moreno". Grigulèvitx desaparegué d'Espanya just després de l'assassinat d'Andreu Nin el juny de 1937¹⁴.

El paper de l'NKVD en la creació de la *brigada especial* fou confirmat per José Cazorla durant els interrogatoris als que fou sotmès després de la guerra. Exposà que Lev Gaikis, el conseller polític de l'ambaixada russa, li presentà a un rus al que anomenava Alexander. Aquest últim, qui li oferí ajuda i consell, segurament era Orlov, el cap de la delegació de l'NKVD. Cazorla també va admetre que tant ell com Vázquez Baldominos van col·laborar estretament amb Grigulèvitx/Ocampo, al qual també van ser presentats per Gaikis. Ocampo i Alexander, a qui Cazorla aleshores coneixia com a Leo (Nikolsky/Orlov), van proporcionar consells tècnics sobre allò que Cazorla anomenava el contraespionatge, és a dir, la campanya contra la Cinquena Columna. Pancho/Syroyezhkin també estava regularment

en contacte amb Cazorla i Vázquez Baldominos¹⁵. La tasca d'Orlov en aquell moment era la defensa de l'ambaixada soviètica, i comptava amb una considerable discrecionalitat a l'hora d'actuar. No hi ha dubte que hauria vist els presoners com una amenaça i que no hauria tingut cap problema en que Grigulèvitx resultés involucrat, juntament amb Carrillo i Cazorla, en la resolució de l'assumpte mitjançant execucions.

A l'estiu de 1937, Orlov digué a Juan Negrín que la seva tasca era cooperar amb l'aparell de seguretat republicà¹⁶. De la mateixa manera, un informe de l'octubre de 1937 elaborat per la policia republicana parlava de les freqüents visites al *Consejero de Orden Público* efectuades per russos especialitzats en seguretat i contraespionatge. El promotor d'aquesta col·laboració era Vázquez Baldominos, fet confirmat pels interrogatoris fets pels franquistes a Fernando Valentí. Aprofitant l'experiència d'aquests tècnics i seguint els seus consells, la Brigada Especial havia d'assolir "...la máxima perfección en una clase de actividad policial que se iniciaba en España por razón implacable de las circunstancias. La colaboración de los dichos técnicos fue cada vez más intensa, hasta llegarse a una compenetración de los servicios absoluta"¹⁷. L'ajuda es va canalitzar

14 Descripcions dels tres russos: "Declaración de Tomás Durán González", dins de "Procedimiento Militar contra José Cazorla Maure", AHN, FC-Causa General, caixa 1525-1: 25-27. El rol de Pancho: "Declaración de Antonio Gutiérrez Mantecón", *ibid.*: 27-28. El cognom "Bollasqui" de Pancho: "Declaración de Fernando Valentí Fernández", *ibid.*: 28-29. Agraïxo l'ajuda de Boris Volodarsky en les tasques d'identificació.

15 "Procedimiento Militar contra José Cazorla Maure", AHN, FC-Causa General, caixa 1525-1: 4-5, 11-14, 25, 31-32.

16 Juan Negrín, "Apuntes Barcelona del 1 al 40", AFJN (Archivo de la Fundación Juan Negrín), carpeta 2: 23-24.

17 "Informe sobre la actuación de la policía en el servicio que permitió el descubrimiento en los meses de abril, mayo y junio de la organización de espionaje de cuyas derivaciones surgieron las detenciones y diligencias instruidas contra elementos destacados del

cap a la Brigada Especial (Viñas, 2007: 75-76). Anys més tard, Grigulèvitx es descrivia a sí mateix com la mà dreta de Carrillo dins la *Consejería de Orden Público*¹⁸. D'acord amb els arxius de la KGB, Carrillo esdevingué amic íntim de Grigulèvitx, tant que, uns anys més tard, aquest últim el trià com a padrí secular del seu fill (Andrew & Mitrokhin, 1999: 300).

Explorant solucions

És evident que Miaja, Rojo, Gorev i els principals dirigents del PCE volien que la qüestió dels presoners es resolgués amb la màxima urgència, però no necessàriament esperaven que es resolgués mitjançant les execucions, tot i que potser les haguessin aprovat. El més probable és que, durant les reunions que van seguir a la creació de la *Junta de Defensa*, traspasessin les responsabilitats als tres homes forts del PCE. Aquests, molt probablement, sí que haurien aprovat les execucions atès que van delegar la responsabilitat de l'operació d'evacuació a Carrillo, Cazorla i Serrano Poncela. Aquests tres, alhora, per posar en pràctica els seus plans, haurien recorregut als membres de les JSU que havien assolit càrrecs en la *Dirección General de Seguridad*. També podien comptar amb l'ajuda de Contreras/Vidali i el *Quinto Regimiento* i de Grigulèvitx i la *Brigada Especial*. No obstant això, res no podien fer contra la voluntat del moviment

anarquista que controlava les carreteres dels entorns de Madrid.

La sessió inaugural de la *Junta de Defensa* començà a les 6 del matí del 7 de novembre. Va ser dirigida pel general José Miaja Menent, qui exposà la crítica situació: la moral de les milícies decreixia juntament amb el nombre de reservistes, i el Ministeri de la Guerra es trobava a la vora del col·lapse (Aróstegui & Martínez, 1984: 75-76, 292). A dos quarts de cinc de la tarda anterior, Carrillo, sortint de l'oficina de Miaja va anar al Ministeri de la Guerra, allí es trobà amb un representant de la Creu Roja, el doctor Georges Henny, i amb Felix Schlayer, el cònsol noruec, que havien passat per la presó Model, on havien sentit dir que centenars de presoners havien estat evacuats. El comunista els hi va assegurar que estava determinat a protegir els presoners i a posar punt i final als assassinats. Quan els dos estrangers li van dir el que acabaven d'observar a la Model, Carrillo va dir no saber-ne res, sobre les evacuacions. Schlayer explica més endavant que, tot i donant crèdit a les paraules de Carrillo, no podia entendre com ni Carrillo, ni Miaja van prendre cap mesura per evitar les evacuacions dels dies posteriors després d'haver-ne estat informats pels dos estrangers (Schlayer, 2008: 138-140).

Més tard, durant el mateix vespre, hi hagué una reunió entre els membres de les JSU que controlaven la recentment creada *Consejería de Orden Público* i diversos membres de la federació local de la CNT. Es desconeixen noms, però sí se sap que van discutir sobre què fer amb els presoners. L'acord entre ambdós grups era necessari, ja que els comunistes dominaven el centre

POUM", 28 d'octubre de 1937, FPI (Fundación Pablo Iglesias), AH, 71: 6; "Declaración de Fernando Valentí Fernández", dins de "Procedimiento Militar contra José Cazorla Maure", AHN, FC-Causa General, caixa 1525-1: 28-29. Agraïxo a Àngel Viñas que em subratllés la importància de l'"Informe sobre..." i a Aurelio Martín Nájera de la FPI per haver-me'n aconseguit una còpia.

¹⁸ Grigulèvitx entrevistat per Shatunovskaya, "Latinskaya Amerika", 3 (1993): 63-69, citat per Boris Volodarsky en la seva tesi, capítol 3.

de la ciutat, la policia, les presons i els arxius carcellers, mentre que els anarquistes, organitzats en les anomenades *Milicias de Etapas*, controlaven les carreteres que sortien de la capital. El matí del 8 de novembre tingué lloc una reunió del Comitè Nacional de la CNT; en el transcurs d'aquesta, un dels que havia participat en la reunió del dia anterior, va oferir un detallat informe sobre els acords als que s'havia arribat amb les JSU. Es tractava d'Amor Nuño Pérez, el *Consejero de Industrias de Guerra de la Junta de Defensa*. L'únic registre que existeix de la trobada entre els caps de les JSU i els anarquistes de la CNT és l'informe de Nuño, adjuntat en l'acta de la Comissió Nacional de la CNT. Com s'ha dit, no es conserven els noms dels participants en la trobada entre JSU i CNT, però com que la reunió va tenir lloc immediatament després de la sessió plenària de la *Junta de Defensa*, és raonable suposar que la CNT deuria estar representada per tots o alguns dels seus membres dins la dita *Junta*: Amor Nuño; el seu segon, Enrique García Pérez; Mariano García Carrascales, el *Consejero de Información*; i el seu secretari, Antonio Oñate. Els dos últims pertanyien a les *Juventudes Libertarias*. És també raonable suposar que entre els representants de les JSU hi hauria, com a mínim, dos dels següents: Carrillo, Cazorla i Serrano Poncela. De totes maneres, és inconcebible que Carrillo, com a *Secretario General* de les JSU i *Consejero de Orden Público* que era, no hagués estat en aquesta trobada.

Gregorio Gallego, que va estar a la posterior reunió de la CNT, descriu a Amor Nuño així: "tenía, generalmente, más nervios y emoción que cabeza, y cuando le daba por

reflexionar, cosa que ocurría raras veces, no se fiaba de sí mismo. Con su temperamento de ardilla, no podía permanecer quieto en ninguna parte. Lo suyo era estar al tanto de todo lo que pasaba sin comprometerse a fondo a nada" (Gallego, 1976: 165, 193). L'informe de Nuño diu que en la tarda del 7 de novembre es decidí classificar els presoners en tres grups. El destí del primer grup, format per "fascistas y elementos peligrosos", havia de ser la "ejecución inmediata, cubriendo la responsabilidad" tant dels que prenién la decisió com la dels que l'executaven. El segon grup, format per presos partidaris dels rebels però considerats menys perillosos per raons d'edat o professió, seria conduït a Chinchilla (Albacete). El tercer i últim grup, els "elementos no comprometidos", havien de ser alliberats "con toda clase de garantías, sirviéndose de ellos como instrumento para demostrar a las embajadas nuestro humanitarismo". Per la forma en com es pretén tractar el tercer grup, sembla que el desconegut representant de les JSU estava al corrent de la reunió que Carrillo havia tingut amb Schlayer (Gibson, 1983: 12; Martínez Reverte, 2004: 226-227).

La primera tramesa de presoners va sortir de Madrid la matinada del 7 de novembre, probablement com a resultat de les instruccions donades per Pedro Checa i induïdes per Koltsov/Miguel Martínez. L'acord amb la CNT significava que els combois no tindrien problemes en els controls dels anarquistes a les carreteres de sortida de la capital. Les carreteres vers València i Saragossa, eren les que comptaven amb controls més forts. Les caravanes, formades per autobusos de dos pisos i una flota auxiliar de vehicles més

petits, no podrien haver sortit de Madrid sense l'aprovació ni la cooperació de la CNT. Carrillo, Cazorla i Serrano Poncela coneixien la situació de les carreteres radials, i és del tot inconcebible que no consideressin, ja d'entrada, la necessitat d'arribar a un acord amb els anarquistes.

Carrillo desencadena l'acció

Les conseqüències de les primeres decisions preses per Carrillo i els seus col·laboradors van ser dramàtiques. Jesús de Galíndez escriu: "El mismo día 6 de Noviembre se decide la limpieza de esta Quinta Columna por las nuevas autoridades que controlaban el Orden Público. La trágica limpieza fue desgraciadamente histórica; no caben paliativos a la verdad. En la noche del 6 de Noviembre fueron sumariamente revisadas las fichas de unos seiscientos presos de la Cárcel Modelo y, comprobada su condición de fascistas, fueron ejecutados en el pueblecito de Paracuellos del Jarama. Dos noches después otros 400 presos eran idénticamente ejecutados; en total fueron 1020. En días sucesivos, hasta el 4 de Diciembre, la limpieza seguiría, aunque con cifras inferiores, en las demás cárceles provisionales" (Galíndez, 1945: 66).

El matí del 7 de novembre, policies de la *Dirección General de Seguridad* i membres de les *Milicias de Vigilancia de Retaguardia* (MVR) van presentar-se a la presó Modelo amb l'ordre d'evacuar els presoners, signada per Manuel Muñoz. Els milicians estaven liderats per l'*Inspector General* de les MVR, Federico Manzano Govantes. En el resum que es publicà de la *Causa General* s'especifica que aquests fets van tenir lloc el 6 de novembre, però Gibson demostra

que no hi va haver cap evacuació el dia 6, ja que assenyala que els presoners que van sobreviure i que van escriure les memòries més fiables (Antonio Cobanela Caamaño –*El Duende Azul*– i el pare agustí Carlos Vicuña) no daten del 6 de novembre cap esdeveniment d'aquestes característiques. En la seva entrada del 6 de novembre, "el preso 831" només escriu sobre la visita d'alguns milicians anarquistes que van insultar els clergues i els oficials però que no van anar més enllà ("El preso 831", 1937: 257-258; Gibson, 1983: 77-84; Ministerio de Justicia, 1945: 239).

Això també està confirmat pel testimoni de Felix Schlayer. Henry Helfant, l'agregat comercial de l'ambaixada romanesa a Madrid, considerava que Schlayer era pro-nazi (Cervera Gil, 1998: 282; Helfant, 1947: 63, 173, 206; Schlayer, 2008: 42). Schlayer va col·laborar amb la Cinquena Columna passant informació als rebels, i més endavant es va traslladar a Salamanca, però no per això deixa de ser un testimoni fiable. Al visitar la presó Modelo el 6 de novembre, no va veure res anormal. No obstant, al matí següent, Schlayer va tornar a visitar la presó, i va veure un gran nombre d'autobusos que, es deia, eren per dur els oficials a València (Schlayer, 2008: 133-134). Aquesta versió dels fets també coincideix amb la de Cobanela Caamaño, un intern de la Model, que va descriure com es va ordenar als presoners que formessin al pati de la presó a l'alba del 7 de novembre per tal de ser evacuats. Cobanela explica que alguns presoners, com ara ell, van haver de quedar-se esperant dues hores al pati amb les seves pertinences fins que se'ls hi va permetre de tornar a les cel·les.

Més tard, a la tarda, d'acord amb les detallades descripcions fetes pel pare Vicuña, Cobanella i G. Arsenio de Izaga, un gran nombre de presos de la presó Modelo van ser trets de les seves cel·les. Milicians armats acompanyaven dos homes (potser enviats per Pedro Checa), portant amb ells una quantitat important de targetes tretes del registre de la presó. Els noms indicats en les targetes van ser enunciats a través d'un megàfon; aquells que eren cridats havien de prendre les seves pertinences i esperar. No semblava haver cap patró en la selecció dels noms, ja que tant pertanyien a oficials de l'exèrcit com a sacerdots o civils, joves o grans. A mesura que els presos es van anar reunint, van començar a especular sobre si serien executats o traslladats a altres presons fora de Madrid. Quan els autobusos van estar preparats per partir, els presos van ser lligats tots junts i se'ls obligà a abandonar l'equipatge. A més, se'ls va revisar a fi que no duguessin cap rellotge, ni diners, ni objectes de valor (Fernández Arias, 1937: 256-257; Gibson, 1983: 84-90; Izaga, 1940: 174-184; Vicuña, 1943: 168-169). A continuació van ser introduïts en autobusos de dos pisos que es van integrar en els combois formats per cotxes i camions escortes tal com ja havia succeït al matí i com succeiria durant les següents dues jornades.

Les matances

La destinació oficial dels evacuats eren centres penitenciaris allunyats de la línia de foc: Alcalá de Henares, Chinchilla i València; només tres-cents presos van arribar-hi. A divuit quilòmetres de Madrid, camí a Alcalá de Henares, al petit poble de Paracuellos del Jarama, els presos del primer, procedents de la presó de San Antón, van ser obligats, de

manera violenta, a baixar dels autobusos. A la base del petit turó on es troba Paracuellos, van ser alineats, insultats pels milicians i, a continuació, executats. Aquella mateixa tarda, el lot procedent de la presó Modelo va córrer la mateixa sort. Un nou grup de presoners va arribar d'imprevist el matí del 8 de novembre. L'alcalde, Eusebio Aresté Fernández, es va veure obligat a reunir els habitants de Paracuellos que es trobaven en millors condicions físiques (en aquesta època, el poble comptava amb uns 1600 habitants) per tal que cavessin rases, ja que els milicians havien deixat exposats a l'aire lliure uns vuit-cents cadàvers. Quan els voltants de Paracuellos ja no podien fer front a més enterraments, els combois van canviar la seva destinació original per Torrejón de Ardoz, on es va fer servir un canal de rec en desús per afusellar quatre-cents presos (Fernández Arias, 1937: 249-252; Gibson, 1983: 11-17). Tot i això, hi ha diverses versions que afirmen que es van utilitzar rases prèviament excavades (De la Cierva, 1994: 205). El 8 de novembre va haver-hi més trasllats des de la presó Model. Llavors les notícies de les matances de Paracuellos i Torrejón ja havien arribat a les presons madrilenyes.

Des d'aproximadament les 8 del matí del dissabte 7 de novembre en endavant, 175 presoners van ser trets de la presó de San Antón; durant la mateixa tarda, més de 900 també van ser evacuats de la Model. Entre 185 i 200 presos més van sortir de la presó de Porlier (Barri de Salamanca); entre 190 i 200 més, de la de Las Ventas. En total, durant el dia 7, entre 1425 i 1545 persones van abandonar les presons de Madrid. A partir d'aleshores, les evacuacions



Figura 8: La presó madrilenya de Porlier.

(anomenades col·loquialment sacas) es van anar succeint continuament: els dos dies següents, el 18 de novembre, del 24 al 30 del mateix mes i l'1 i el 3 de desembre. La Model va ser la presó de la qual van ser executats més presoners, uns 970, però només s'hi van realitzar sacas del 7 al 9 de novembre. El 16 de novembre, els franquistes estaven força propers a la dita presó, i per això els interns van ser repartits entre les altres tres presons urbanes de Madrid i la d'Alcalá de Henares. La Model va ser usada com a quarter general per la Columna Durruti i les Brigades Internacionals. La presó de Porlier va viure sacas del 7 al 9, el 18, el 22 i del 24 al 26 de novembre, a més de l'1 i el 3 de desembre. Un total de 405 presos que d'aquí van sortir van ser executats a Paracuellos i Torrejón. També en ambdós pobles van ser assassinats 400 presoners de la presó de San Antón, on s'hi van efectuar sacas el 7, el 22 i del 28 al 30 de novembre. Cinc lots de presoners procedents d'aquest centre penitenciari van arribar sans i estalvis a Alcalá de Henares: dos el 7 de novembre i la resta del 27, 28 i 29. Les sacas de la presó de Las Ventas van tenir lloc el 27, el

29 i el 30 de novembre, a més de l'1 i el 3 de desembre, amb un resultat de 200 executats a Paracuellos i Torrejón. És impossible afirmar amb exactitud quants assassinats hi va haver durant aquestes quatre setmanes; de fet, encara hi ha un intens debat, però la xifra s'estima entre 2200 i 2500 executats (Cervera Gil, 2006: 91-93; Fernández Arias, 1938: 64; Fernández Santander, 1983: 47; Gibson, 1983: 184-191).

Totes aquestes sacas van dur-se a terme en base a la documentació expedida per la *Dirección General de Seguridad*, qui indicava quins presoners havien de ser "alliberats" i quins traslladats a Chinchilla. Quan l'ordre era dur els presoners a Alcalá, en general, els interns arribaven sans i estalvis. Això vol dir que "llibertat" i "Chinchilla" eren paraules clau per designar l'execució dels presoners¹⁹ (Casas de la Vega, 1994: 299-303, 311-395; Cervera Gil, 2006: 88-93; Fernández Arias, 1937: 248-252; Gibson, 1983: 184-191). Les ordres específiques per l'evacuació

¹⁹ "Declaración de Antonio Viqueira Hinojosa", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-1, exp. 2: 183-186.

dels presoners no les va signar Carrillo ni cap altre membre de la *Junta de Defensa*. Fins el 22 de novembre, aquestes anaven signades pel segon de la *Dirección General de Seguridad*, el policia Vicente Girauta Linares, que després va marxar amb Manuel Muñoz cap a València. A partir d'aleshores, les ordres van ser signades o per Serrano Poncela o pel substitut de Girauta, Bruno Carreras Villanueva²⁰ (Gibson, 1983: 48, 52, 172). Durant el procés de la *Causa General*, molts documents signats per Serrano Poncela van sortir a la llum; en la versió publicada del procés, n'hi ha reproduïts dos. Un, del 26 de novembre de 1936, indica vint-i-sis noms ("Le ruego a Vd. ponga en libertad a los individuos que se relacionan al dorso"); l'altre, del dia següent, n'indica cent sis ("Sirvase poner en libertad los presos que se mencionan en la hoja adjunta y hoja segunda") (Ministerio de Justicia, 1945: 51-53). Tots els esmentats en aquests dos documents van ser assassinats (Gibson, 1983: 144-150). Tot i això, no s'han trobat ordres explícites d'executar presos, però sí de "transferir-los" o "alliberar-los".

D'acord amb a declaració del comunista Ramón Torrecilla Guijarro, qui havia estat reclutat per treballar en el *Consejo de Orden Público* la nit del 6 al 7 de novembre, el procés va ser dirigit per Segundo Serrano Poncela, supervisat per membres del dit *Consejo* i dut a terme per agents de la *Dirección General de Seguridad*. Aquests últims eren els policies i els membres de les MVR als quals es referia la *Causa General*.

El mateix Torrecilla Guijarro va admetre que ell, Manuel Rascón Ramírez (CNT), Manuel Ramos Martínez (FAI), tres membres del *Consejo* i tres policies (Agapito Sáinz, Lino Delgado i Andrés Urrésola) van dirigir-se a la Modelo passades les 10 de la nit del 7 de novembre. Havien rebut ordres de Serrano Poncela de seleccionar presoners, de manera que es van dirigir a l'arxiu de la presó i classificaren les fitxes segons si es tractava de militars, empresaris, aristòcrates, treballadors o de professió desconeguda.

Mentre es trobaven a mitja feina, entre les 3 i les 4 de la matinada, Serrano Poncela els va interrompre. Donada la urgència de la situació, els hi ordenà preparar als que ja estaven seleccionats per tal que comencessin a pujar als autobusos. Pel que sembla, es tractava d'una ordre telefònica donada per Àngel Galarza des de Tarancón la nit del 6 de novembre. La classificació dels presos en diverses categories es va abandonar, i els que ja estaven seleccionats van ser lligats de dos en dos pels canells i desposseïts de tot objecte de valor. Entre les 9 i les 10 del matí del 8 de novembre, entre set i nou autobusos de dos pisos i dos grans camions de portaequipatges descobert van aparcar davant el centre penitenciari. Els presoners van ser carregats en els combois i l'expedició va partir, escortada per milicians armats. En l'escorta també hi anaven Manuel Rascón Ramírez, Agapito Sáinz, Lino Delgado i Andrés Urrésola²¹ (Cobanela Caamaño, 1939: 261-262; *El preso* 831, 1937: 265-268; Gibson, 1983: 91-96; Izaga, 1940: 184-190; Vicuña, 1943: 169-170); en les declaracions que posteriorment van

20 "Declaración de José Cazorla Maure", AHN, FC-Causa General, caixa 1525-1: 9-10; "Declaración de Ramón Torrecilla Guijarro", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-3, exp. 5: 25.

21 "Declaración de Ramón Torrecilla Guijarro", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-3, exp. 5: 26-27.

haver de prestar davant la policia franquista, no van fer referència en cap moment a problemes amb les milícies anarquistes que guardaven les carreteres dels voltants de Madrid. Això indica que l'acord a que s'havia arribat entre les JSU i la CNT es va complir (Martínez Reverte, 2004: 246).

El que va passar aquell 8 de novembre a la Model esdevingué la pràctica habitual emprada en les subsegüents sacas. Des d'aquell dia, Carrillo començà a definir mesures per garantir el control comunista de les forces de seguretat a la capital per tal d'afeblir les forces policials paral·leles. El 9 de novembre, Carrillo va emetre dos decrets que van constituir un pas important cap al control centralitzat de les forces policials. El primer decret requerí el lliurament de totes les armes que es trobaven en mans no autoritzades. El segon decretava que "la vigilància del interior de la capital" seria responsabilitat exclusiva de les forces organitzades per la *Consejería de Orden Público*. Això forçava a que les txeques es dissolguessin²² (Gibson, 1983: 36-38; Rojo, 1967: 35). Tot i la situació de setge, Carrillo va ser capaç d'imposar les mesures d'emergència que haurien d'haver estat promogudes pel govern.

La reordenació de l'ordre públic

Després de prendre possessió del càrrec, Carrillo va demanar una reunió amb els representants del *Comité Provincial de Investigación Pública*. Els hi va recordar que, l'organ s'havia creat amb caràcter temporal, i que Manuel Muñoz havia avançat que només estaria operatiu mentre la *Dirección*

General de Seguridad era purgada; després els seus membres serien incorporats a la policia. Carrillo va explicitar que aquest moment havia arribat²³. Pel decret del 9 de novembre, Carrillo deixava els *Servicios de Vigilancia e Investigación* en mans de la policia i suprimia tots els grups dirigits per partits polítics o sindicats. D'aquesta manera es posava final a l'existència d'aquest *Comité*, també anomenat *Checa de Fomento*. De fet, la majoria dels seus membres, inclosos Manuel Rascón Ramírez i Manuel Ramos Martínez, ja estaven treballant dins el *Consejo de Orden Público*. El tesorer de la *Checa de Fomento* va lliurar 1.750.000 pessetes en efectiu, or per valor de 600.000 pessetes i 460 cofres plens de valuosos articles (decoració de porcellana, vaixelles de plata, rellotges, ràdios, etc.) confiscats durant registres domiciliaris. Altres articles de joieria es van anar dipositant periòdicament a la *Dirección General de Seguridad*²⁴ (Casas de la Vega, 1994: 114-115; Ministerio de Justicia, 1945: 104-105).

Dins aquestes reformes dels serveis hi havia "todo cuanto se relacione con el mantenimiento de detenciones y libertades, así como también con el movimiento, traslado, etc. de los detenidos". A cadascuna de les dotze comissaries de Madrid hi havia d'haver un *consejillo* format pel comissari i dos membres més. Els dotze *consejillos* estaven sota el control d'una comissió general inserida dins la *Dirección General de Seguridad*. Conegut com a *Consejo de Servicios de Investigación*, consistia

²² *Heraldo de Madrid*, 10 de novembre de 1936; *La Voz*, 12 de novembre de 1936.

²³ "Declaración de Manuel Rascón Ramírez", AHN, FC-Causa General, caixa 1526, exp. 5: 196-197.

²⁴ "Declaración de Teodoro Illera Martín", AHN, FC-Causa General, caixa 1505, exp. 2: 21-22.

en vuit delegats presidits per Segundo Serrano Poncela i el *Subdirector general de Seguridad*, Vicente Girauta Linares, qui s'encarregava de l'assessorament tècnic. Un dels vuit delegats, Arturo García de la Rosa, digué a Ian Gibson que aquest *Consejo* començà a funcionar durant les primeres hores del matí del 7 de novembre. Aquesta dada va ser confirmada per Ramón Torrecilla, qui, al ser interrogat el novembre de 1939, subratllà que Carrillo va admetre que el seu equip començà a funcionar abans de ser nomenat per Miaja a les 11 de la nit i també abans de la primera trobada de la *Junta de Defensa*, que tingué lloc al vespre²⁵ (Gibson, 1983: 48).

Dues setmanes després de la creació del *Consejo* dins la *Dirección General de Seguridad*, Vicente Girauta i Miguel Muñoz van marxar a València. Girauta fou substituït per Bruno Carreras Villanueva, representant del Partit Sindicalista d'Àngel Pestaña en el *Comité Provincial de Investigación Pública*. Var ser acceptat en tant que policia professional i va ascendir fins a convertir-se en el *Comisario de Buenavista*. L'acceptació d'aquest càrrec implicava també l'acceptació del càrrec de *Comisario General*, amb autoritat sobre la resta de comissaris de Madrid. És per això que també va esdevenir el número dos de la *Dirección General de Seguridad*²⁶ (Gibson, 1983: 45, 260-266). Totes les funcions d'aquest organisme estaven sota comandament de Serrano Poncela, que, ahora, seguia les instruccions de Carrillo o de José Cazorla.

El nou *Consejo* de Serrano Poncela, es va fer càrrec de la reubicació del personal del *Comité Provincial de Investigación Pública*. El control de les carreteres podia estar en mans de la policia, de la guàrdia d'assalt o de les MVR, però els tres braços estaven controlats i coordinats per la *Consejería de Orden Público*. A més de tenir un delegat a cada comissaria, Serrano Poncela també tenia un representant a cada presó. Segons Carrillo, l'única oposició a aquestes mesures provenia de la CNT. De fet, el tancament de la txeca de Sandoval al *Cine Europa* va requerir la intervenció de la Guàrdia d'Assalt (Martínez Reverte, 2004: 211). Les mesures adoptades per Carrillo van significar la institucionalització de la repressió sota les ordres de la *Consejería de Orden Público* i la *Dirección General de Seguridad*, dos òrgans que, tot i comptar amb dos anarquistes entre els seus membres, estaven en mans dels comunistes. No obstant això, en molts casos, anteriors membres dels grups que composaven el *Comité Provincial de Investigación Pública* van esdevenir policies; això fou possible gràcies al decret que creava les MVR²⁷ (Gibson, 1983: 38-45, 49, 52-53).

Dins el *Consejo* de Serrano Poncela hi havia tres subseccions o *comisiones*. La primera es dedicava a "interrogatorios y propuestas de libertad", i estava encapçalada per Manuel Rascón Ramírez (CNT). Després dels interrogatoris, aquesta secció feia les seves recomanacions al *Consejo* i la decisió final era presa per Carrillo. Aquesta funció era totalment compatible amb les deliberacions mantingudes durant la trobada entre JSU i

25 "Declaración de Ramón Torrecilla Guijarro", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-3, exp. 5: 25.

26 "Declaración de Ramón Torrecilla Guijarro", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-3, exp. 5: 25.

27 *Informaciones*, 10, 11 i 12 de novembre de 1936; *La Voz*, 1 i 11 de novembre de 1936.

CNT el vespre del 6 de novembre. La segona subsecció, encapçalada pel mateix Serrano Poncela, s'encarregava de "cárceles y presos", així com dels transvasaments de presos. Segons Manuel Rascón, aquesta va establir l'*Escuadrilla del Amanecer* i petits tribunals de milicians a cada presó per tal que analitzessin les fitxes informatives de cada pres. Un d'aquests grups era el de Felipe Sandoval, a la presó de Portier. La tercera comissió s'ocupava del control del personal en general, però en especial de la policia i de la resta de grups armats més o menys oficials. Conduïda per un col·laborador de Cazorla membre de les JSU, Santiago Álvarez Santiago, s'encarregava d'avaluar la fiabilitat del cos policial i de decidir quins membres de les antigues txeques podien ser incorporats a la policia. Per dur a terme totes aquestes funcions, el nou *Consejo de Orden Público* podia disposar dels arxius i del personal de la *Sección Técnica de la Dirección General de Seguridad*²⁸ (Galíndez, 1945: 58-59, 66-67; Gibson, 1983: 49).

El manteniment de la repressió

Els procediments de classificació d'interns que es van aplicar entre el 18 de novembre i el 6 de desembre es van fixar el 10 de novembre en una reunió del *Consejo de Orden Público*, conegut també com *Consejo de la Dirección General de Seguridad*. Serrano Poncela establí tres categories: oficials de l'exèrcit amb el rang de capità o superior, falangistes i la resta de partidaris de la dreta, proposta similar a la que s'havia acordat en la reunió CNT-JSU del 7 de novembre, a la qual, molt probablement,

va assistir el mateix Serrano Poncela. Per tal que el procés fos supervisat, a Rascón Ramírez (CNT) i Torrecilla Guijarro (PCE) se'ls encomanà la tasca de decidir qui seria executat i qui no; al seu torn, havien de nomenar un responsable i un secretari per cada presó, els quals, alhora, organitzarien diversos tribunals de tres membres que serien els que s'encarregarien de la selecció d'interns pròpiament dita. Quan els tribunals enllestien una llista, la passaven a Rascón, que la feia arribar a Serrano Poncela, que era qui signava les ordres dels "alliberaments" (és a dir, les execucions). Segons Torrecilla, les expedicions de presoners que arribaven al seu destí estaven formades per homes no inclosos en les llistes d'execució preparades pels tribunals de les presons. Serrano Poncela havia de retre comptes a Carrillo cada dia a l'oficina d'aquest, ubicada al Palacio de Juan March (carrer Núñez de Balboa, barri de Salamanca). És més: Carrillo sovint visitava la pròpia oficina de Serrano Poncela, situada en el número 37 del carrer Serrano o en les seves proximitats²⁹.

Que les ordres procedien de Serrano Poncela va ser confirmat per la declaració d'un policia, Álvaro Marasa Barasa. De fet, els tribunals establerts després dels fets d'agost a la Model ja havien elaborat una llista de candidats a ser executats, alguns dels quals van ser assassinats al llarg dels mesos de setembre i octubre. Ara, els agents feien una ronda nocturna per totes les presons de Madrid, portant les ordres d'alliberament signades per Serrano Poncela amb la corresponent llista de noms adjunta. Els seleccionats eren obligats a entregar totes

28 Declaración de Manuel Rascón Ramírez, AHN, FC-Causa General, caixa 1530, exp. 4: 145; caixa 1526, exp. 5: 196-197.

29 "Declaración de Ramón Torrecilla Guijarro", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-3, exp. 5: 27-28.

les seves pertinences a Santiago Álvarez Santiago. La subsegüent fase del procés, el transport i l'execució dels presoners durant les primeres hores del matí, estava supervisada per l'Inspector General de les MVR, Federico Manzano Govantes; els dies que no estava disponible havia de ser substituït. Les tasques en sí eren realitzades cada dia per grups de milicians procedents o bé dels sectors anarquistes, o bé dels comunistes de la txeca del carrer Marqués de Riscal, o bé del *Quinto Regimiento*. Manuel Rascón o Arturo García de la Rosa acostumaven a descarregar el tret de gràcia³⁰ (Gibson, 1983: 256-259).

El dilluns 9 de novembre, Jesús de Galíndez (EAJ-PNV) es dirigí a la presó Model amb l'objectiu de recollir els presoners bascs l'alliberament dels quals havia sigut aprovat per la *Dirección General de Seguridad*. Això era quelcom que Galíndez venia fent regularment des de feia dos mesos. Aquell matí, però, notà un canvi dràstic en la situació de la presó: ara estava en mans de milicians que es mostraven reticents a acceptar les ordres d'alliberament que Galíndez duia. Després d'una forta discussió, els milicians el van deixar entrar. En marxar, el seu xòfer va explicar-li que mentre l'havia estat esperant fora havia arribat un camió ple de milicians que va ser rebut per un sentinella, qui digué: "Hoy no os quejaréis, que habéis tenido carne en abundancia". Això va ser interpretat per Galíndez com una confirmació dels trotejos que havien tingut lloc el dia anterior (Galíndez, 1945: 64).

Si Galíndez sabia el que estava passant, Carrillo ho havia de saber, cosa que queda demostrada en les actes de la reunió que la *Junta de Defensa* va mantenir la nit de l'11 de novembre. El *Consejero de Evacuación*, Francisco Caminero Rodríguez (*Juventudes Libertarias*), preguntà si la Modelo ja havia estat evacuada. Carrillo contestà dient que s'havien pres les mesures necessàries per organitzar l'evacuació dels interns però que l'operació s'havia hagut de suspendre. El comunista Isidoro Diéguez Dueñas, el número dos de Mije dins la *Consejería de Guerra*, declarà: "que continúe la evacuación por ser un problema grave el número de presos que existe". Carrillo va respondre que l'aturada havia estat necessària a causa de les protestes procedents del cos diplomàtic (presumiblement s'estaria referint a la trobada que havia mantingut amb Schlayer). Diéguez va intervenir demanant que "se acaben las anomalías tales como la vigilancia ejercida por personas sin autoridad"; amb això s'estava referint al fet que la CNT establís punts de control a les carreteres. Carrillo va contestar-li que el problema ja estava gairebé resolt perquè s'estava duent a terme la substitució de les MVR per *Agentes de la Autoridad*. Afegí que estava "dispuesto a proceder con toda energía para cortar abusos y arbitrariedades". També va declarar que s'havien arravatat les armes a aquells que no podien justificar-ne la possessió (Aróstegui & Martínez, 1984: 295-). Aquestes afirmacions son congruents amb els decrets aprovats durant les jornades prèvies, però també deixen ben clar que Carrillo sabia el que estava passant amb els presoners ni que fos per les denúncies d'Schlayer. La centralització estava destinada a reconstruir la l'ordre i a aturar

30 "Declaración de Álvaro Marasa Barasa", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-3, exp. 5: 16-17, 38-40, 124-125.

els excessos. Paradoxalment, aquestes estructures estaven essent utilitzades implacablement pels anarquistes i pel mateix PCE per tal de combatre l'enemic interior.

De fet, després de les execucions en massa efectuades entre el 7 i el 8 de novembre, no va haver-hi més sacas fins el 18 de novembre; després d'aquesta data, van continuar però amb una intensitat menor fins el 6 de desembre. Jesús de Galíndez, que va estar en contacte amb la *Dirección General de Seguridad* i amb les diverses presons, mentre intentava assegurar que els presoners bascs i els clergues fossin alliberats, descriu el procediment. El seu relat coincideix amb els de Torrecilla Guijarro i Marasa Barasa. Els tribunals haurien examinat els antecedents dels presoners per tal de decidir si eren o no perillosos. Aquells considerats com a perillosos, havien de ser executats; els que tinguessin algú que respongués per ells serien posats en llibertat; la resta, romandrien a la presó. No obstant això, era impossible evitar alguns errors, de manera que molts innocents van morir i no pocs enemics de la República van acabar sobrevivint. Entre aquests supervivents estaven: Manuel Valdés Larrañaga, falangista que més tard seria l'ambaixador del règim de Franco a la República Dominicana; Agustín Muñoz Grandes, qui seria ministre de la Guerra i vicepresident durant la dictadura; i Raimundo Fernández-Cuesta, un dels principals líders falangistes. Aquest últim va ser intercanviat per Justino de Azcarate i va convertir-se en ministre d'Agricultura a començaments de 1938 (Fernández-Cuesta, 1985: 93-94; Galíndez, 1945: 69, 159-160; Valdés Larrañaga, 1994: 49-52).

Segons un pres de Porlier, un dels tribunals d'aquella presó, l'encapçalat per Felipe Sandoval, era conegut com el "tribunal de la muerte". Els seus membres acostumaven a fer la seva feina borratxos, per la qual cosa les seves decisions resultaven força arbitràries. De fet, el procés de selecció de presos hauria d'haver estat basat en l'exhaustiu sistema de fitxes amb què comptava la *Sección Técnica* de la *Dirección General de Seguridad*, consistent en un arxiu amb totes les dades d'aquells que havien estat arrestats des del començament de la guerra. En aquestes fitxes s'hi indicaven les raons de l'arrest i quin havia sigut el destí de l'arrestat: alliberament, empresonament, judici o execució. La *Sección Técnica* també tenia arxivada informació sobre grups de dretes que havia estat confiscada pels milicians. Hi havia relativament poc material sobre la Falange. Quan la *Junta de Defensa* fou creada, els fons de la *Sección Técnica* van passar a mans del *Consejo de Orden Público*³¹ (Galíndez, 1945: 58-59, 66-67).

Un cop contra la República

Les sacas i les execucions, conegudes de manera genèrica com les "matances de Paracuellos", van constituir la major atrocitat duta a terme en territori republicà durant la Guerra Civil. Els seus horrors estan explicats, però no justificats, per les terribles condicions en què es trobava la capital durant el setge. A diferència de les sacas prèvies, provocades per la indignació popular davant els bombardejos i les notícies sobre la repressió practicada pels rebels, aquests assassinats extrajudicials

31 "Declaración de Luis Martín Buitrago", AHN, FC-Causa General, caixa 1526-2, exp. 4: 21. *Informaciones*, 10 d'octubre de 1936.

van ser conseqüència de decisions polítiques i militars. Van ser organitzades per la *Consejería de Orden Público* però no s'haguessin pogut materialitzar sense l'ajut d'altres elements, com ara les milícies. Immediatament després d'aquests fets, se'n va saber molt poc sobre els esdeveniments de Paracuellos i Torrejón perquè res no sortia publicat als diaris. Malgrat això, diversos membres del cos diplomàtic van iniciar una investigació; aquests van ser: l'ambaixador de Xile, Aurelio Núñez Morgado; el delegat d'Afers Exteriors de l'Argentina, Edgardo Pérez Quesada; el seu homòleg britànic, George Ogilvie-Forbes; Felix Schlayer, l'alemany que estava al càrrec de la Delegació d'Afers Exteriors de Noruega; i el representant de la Creu Roja, el doctor Georges Henny.

Com a conseqüència, el Govern Republicà va rebre dures protestes polítiques i, en particular, les procedents de dos diplomàtics obertament partidaris dels rebels: Schlayer i Núñez Morgado. Aquest darrer sentia simpatia per Franco perquè l'havia vist creuar la línia de front per rebre'l a ell i a l'ambaixador romanès i traslladar-los a Toledo³² (Juárez, 1963: 383-403; Núñez Morgado, 1941: 214-222). El posicionament d'Schlayer dins el territori republicà era molt qüestionable donada la seva condició de ciutadà alemany. Ogilvie-Forbes es preguntava: "quin és exactament el càrrec d'Schlayer, el qual sovint s'anomena a si mateix ambaixador noruec?"³³. Segons la dona del corresponçal de Reuters, Julio

Álvarez del Vayo va escriure al govern noruec demanant l'acomiadament d'Schlayer³⁴. Tot i les seves flagrants hostilitats vers la causa republicana, les protestes d'Schlayer i Núñez Morgado van aconseguir que Georges Henny es fes amb una llista de 1600 noms de presoners que havien sigut traslladats de la presó Model a Alcalá de Henares i esbrinés que només 300 havien arribat a la seva destinació (Fernández Arias, 1938: 63-64; Galíndez, 1945: 69-70; Gibson, 1983: 121).

Schlayer, Henny i Pérez Quesada van anar a Torrejón, on van localitzar un paratge on el terreny estava remogut i hi havia restes humanes en estat de putrefacció (Schlayer, 2008: 145-150; Viñas, 2007: 41-42). En referència a un informe inicial sobre els primers assassinats, Sir Robert Vansittart, el principal assessor diplomàtic del Ministeri d'Afers Estrangers britànics, digué: "Una espantosa història de gàngsters a mans d'un autoanomenat Govern... És una broma pesada. Suposo que l'altre bàndol, al seu torn, ho estarà fent igualment horrible" (Buchanan, 2003: 300). Malgrat això, els diplomàtics britànics pocs cops reconeixien les atrocitats que es cometien dins el territori controlat pels rebels. En aquest context, cal destacar el comentari del periodista neozelandès Geoffrey Cox: "La manera en com aquestes execucions no autoritzades han esdevingut la notícia més candent constitueix, irònicament, el reflex de l'antagonisme existent entre el Govern de la República Espanyola i les pròpies execucions. Gran part de la informació sobre aquestes ha sigut publicada gràcies a la naturalitat amb que el Govern ha discutit el

32 "Minute of Ogilvie-Forbes", 15 de setembre de 1936, NA: FO371/20539, W11376.

33 "Minute of Ogilvie-Forbes", 23 de novembre de 1936, NA: FO371/20551, W17035/16926.

34 Nora Allwork, diari inèdit: 53.

problema amb les autoritats estrangeres i les diverses delegacions que han visitat el país” (Cox, 1937: 183).

L'acció de Melchor Rodríguez

La breu treva que es donà als presos després de les sacas massives del 7 i 8 de novembre va ser promoguda per l'anarquista Melchor Rodríguez i el sotsecretari del ministre de Justícia, Mariano Sánchez Roca. Les atrocitats dels dies 7 i 8 van ocórrer durant l'absència del ministre de Justícia, García Oliver, i del *Director General de Prisiones*, Juan Antonio Carnero, que havien marxat a València amb la resta del Govern. Horrорitzats pels esdeveniments, el president del Tribunal Suprem, Mariano Gómez, i el secretari general del *Colegio de Abogados*, Luis Zubillaga, van enviar un telegrama demanant que Melchor Rodríguez s'encarregués de les presons urbanes de Madrid. Sánchez Roca va aconseguir convèncer García Oliver per a que nomenés Melchor *Inspector Especial de Prisiones*. Sánchez Roca era un advocat sindicalista que havia representat a diversos membres de la CNT, inclòs Melchor Rodríguez. Sorprenentment, García Oliver va acceptar. No se sap si la seva decisió va tenir a veure amb les protestes dels diplomàtics, malgrat que, com es veurà, les notícies sobre les sacas ja havien arribat a oïdes de diversos membres del Govern, deixant-los horrорitzats. El 9 de novembre, abans que es fes oficial, Melchor prengué possessió del càrrec; el nomenament en si no va arribar fins al cap de cinc dies, però Melchor ja havia presentat la seva dimissió³⁵ (Cervera Gil, 2006: 105-106).

Quan Melchor Rodríguez assumí, de manera extraoficial, el càrrec de *Director General de*

Prisiones, no estava gens clar quin era el seu poder. No obstant, la seva primera iniciativa, presa la nit del 9 de novembre, va ser decisiva. Juan Batista, el *Jefe de Servicios* de la Modelo, li digué que s'estava planejant una saca de 400 presoners. Rodríguez va anar a la presó a mitjanit i prohibí explícitament qualsevol intent de saca, insistint en que els milicians havien de romandre fora del centre penitenciari. Concretament, va prohibir que els presos fossin trets de les seves cel·les de 6 de la tarda a 8 del matí per tal d'evitar que fossin executats. També va insistir en acompanyar qualsevol presoner que hagués de ser transferit a una altra presó. El resultat va ser que no hi hagué sacas entre el 10 i el 17 de novembre. El següent objectiu va ser expulsar els milicians de dins les presons i fer tornar els funcionaris³⁵ (Cervera Gil, 2006: 89; Domingo, 2009: 172-183). Explicà les seves intencions a Schlayer i Henny. En nom del cos diplomàtic, Schlayer va escriure a Melchor per confirmar el que aquest havia promès: “Que usted considera a los presos prisioneros de Guerra y que está decidido a evitar que sean asesinados, excepto como consecuencia de dictamen judicial; que usted va a llevar a cabo la división de los presos en tres categorías, en primer lugar la de aquellos que son considerados enemigos peligrosos y a los que tiene usted la intención de trasladarlos a otras cárceles como Alcalá, Chinchilla y Valencia; en segundo lugar los dudosos, aquellos que han sido juzgados por tribunales; y en tercer lugar los restantes que han de ser puestos inmediatamente en libertad”. La referència a la divisió dels

³⁵ “Declaración del testigo Melchor Rodríguez García”, AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2: 6; “Declaración de Gabriel Callejón Molina”, AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2: 32.

presos en diverses categories mostra que Melchor Rodríguez havia estat present en la reunió de la CNT durant la qual va rebre l'informe d'Amor Nuño sobre els acords a que s'havia arribat amb les JSU (Domingo, 2009: 183-187; Schlayer, 2008: 161-162). Melchor Rodríguez encara tenia gent amagada al Palacio de Viana, on havia establert el seu quarter general. Aquest fet, juntament amb les accions que Melchor estava realitzant dins les presons, provocava tensions dins el *Comité de Defensa* de la CNT, que estava implicat en l'assassinat de presoners. Un dels enemics més hostils de Rodríguez era Amor Nuño, secretari del *Comité Local*; que era qui havia establert acords amb la *Consejería de Orden Público* en matèria d'execucions. García Oliver i Carnero van presentar-se d'imprevist a Madrid el 13 de novembre. Durant una tensa trobada, García Oliver informà Melchor de que havia rebut nombroses notícies sobre les seves activitats a les presons i sobre la seva confrontació amb el *Comité de Defensa*. Va deixar clar que no aprovaria iniciatives que atuessin les execucions de presoners. Melchor li respongué que volia que els responsables dels assassinats fossin castigats. Quan García Oliver li demanà que entrés en raó, Melchor li va llençar la seva carta de nomenament. De fet, el nomenament oficial fou enviat a la *Gaceta* el 12 de novembre, però no va ser publicat fins després d'aquesta discussió. Després de la dimissió de Rodríguez, les sacas es van reiniciar³⁶ (Domingo, 2009: 187-189; García Oliver, 1978: 306; Schlayer, 2008: 163). Fins que no fou restablert en el càrrec a començaments de desembre, Melchor treballà pel seu compte, esforçant-se per

provar d'aturar les execucions que duïen a terme les milícies anarquistes que operaven en la txeca del Cine Europa³⁷.

Mentre, el 10 de novembre, Manuel Irujo, un catòlic basc que formava part del govern de Largo Caballero com a ministre sense cartera, va rebre notícies, per part del seu representant a Madrid, Jesús de Galíndez, sobre els assassinats que havien tingut lloc en els dies previs i sobre les iniciatives de Melchor Rodríguez. És per això que, des de Barcelona, on es trobava visitant a Manuel Azaña, envià un teletip a l'oficina del general Miaja: "He tenido noticias de haberse producido en las cárceles durante los días pasados hechos lamentables, como consecuencia de los cuales han sido fusilados gran número de detenidos, sirviéndose las milicias, para extraerlos de las cárceles, de órdenes de traslado suscritas por la Dirección General de Seguridad, y me interesa conocer el número de víctimas, las cárceles de donde hayan sido extraídos, las personas que hayan autorizado esas extracciones y las medidas de gobierno que hayan sido adoptadas con relación a tales hechos, lo cual me es preciso para informar al Jefe de Estado al que, por disposición del Gobierno, acompaño en su estancia en esta ciudad". Des de l'oficina de Miaja es contestà que no es tenia coneixement dels fets. L'11 de novembre, Irujo i José Giral, també ministre sense cartera, van demanar explicacions al ministre de Governació, Ángel Galarza. La seva vaga resposta

36 AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2/5: 6-7.

37 "Declaración de Carlos Mendoza Sáenz de Argandoña", AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2: 67; "Declaración de José Luis Mendoza Jimeno", AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2: 69; "Declaración de Santiago Aliques Bermúdez", AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2: 84.



Figura 9 : Soldat republicà dins un tanc durant la Batalla de Madrid.

deixava clar que sabia que alguns presoners estaven essent trets de les presons però atribuïa les morts a la fúria de les famílies de les víctimes dels bombardeigs (Cervera Gil, 2006: 105-106; De la Cierva, 1994: 212-214; Gibson, 1983: 122-126).

Hi ha una interessant anotació en referència al tema en les notes d'Azaña. Va parlar amb Irujo sobre la situació a les presons de Madrid després que aquest i Giral haguessin escrit a Miaja per saber què estava passant. Azaña anotà el següent en la seva llibreta: "Referencias del Consejo de Ministros por Irujo: Insistencia de García Oliver en hacer la guerra cruel. El fusilamiento de 80 oficiales después de invitarles a servir a la República. <<Y no me arrepiento de lo hecho>>, exclama García Oliver según Irujo. [...] Que un inspector de prisiones de la FAI había impedido nuevas "entregas" de presos"

(Azaña, 1990: 153-155). Aquesta era una clara al·lusió a les iniciatives de Melchor Rodríguez.

Davant el fet que Azaña, Irujo, Giral i Galarza estaven assabentats de les sacas, adquirí una gran significació una retransmissió feta el 12 de novembre per Carrillo des dels micròfons de *Unión Radio*. Carrillo va començar amb una curiosa i potser innecessària declaració: "Cuando comenzamos la misión encomendada por el Gobierno a la Junta de organizar y dirigir la defensa de Madrid, hubo quien creyó que esta Junta había de dedicarse a realizar una serie de desmanes que los enemigos de la República y de las libertades del proletariado esperaban para atacar con más saña los intereses que nosotros representamos. Los días que la Junta lleva trabajando han servido para demostrar que ésta no ha venido para realizar atropellos ni arbitrariedades". Aquesta estranya declaració va ser contradita immediatament pel que pot interpretar-se com un reconeixement públic de que s'estaven prenent mesures contra els presoners: "Está garantizado que la resistencia que pudiera ofrecérsele a la Junta desde el interior de la ciudad no se producirá, ¡no se producirá! Porque todas las medidas, absolutamente todas, están tomadas para que no pueda suceder en Madrid ningún conflicto ni ninguna alteración que pueda favorecer los planes que el enemigo tiene con respecto a nuestra ciudad. La Quinta Columna está camino de ser aplastada, y los restos que de ella quedan en los entresijos de la vida madrileña están siendo perseguidos y acorralados con arreglo a la ley, con arreglo a todas las disposiciones de justicia precisas; pero sobre todo con

la energia necesaria para que en ningún momento esa Quinta Columna pueda alterar los planes del Gobierno legítimo y de la Junta de Defensa”³⁸.

Dos dies després d’aquest discurs, la *Junta de Defensa* va emetre un comunicat que duia com a títol “Para deshacer una vil campaña”. Deia el següent: “A la Junta de Defensa de Madrid han llegado noticias de que las emisoras facciosas han lanzado informaciones recogidas de periódicos extranjeros sobre malos tratos a los detenidos fascistas. En vista del conato de campaña que con ellas se ha comenzado a realizar, se han visto obligados los consejeros a declarar ante España y ante las naciones extranjeras que cuanto se diga de este asunto es completamente falso. Ni los presos son víctimas de malos tratos, ni menos deben temer por su vida. Todos serán juzgados dentro de la legalidad de cada caso. La Junta de Defensa no ha de tomar ninguna otra medida, y no solo no permitirá que nadie lo haga, sino que los que intervengan en dichos casos lo harán dentro del orden y de las normas establecidas”³⁹.

Després que les *sacas* comencessin de nou el 18 de novembre, Helfant, Schlayer i Núñez Morgado van pressionar el Govern per a que readmetés a Melchor Rodríguez, tal com havien fet també Luis Zubillaga del *Colegio de Abogados* i Mariano Gómez. Finalment, el 25 de novembre, García Oliver va trucar-lo perquè el visités a València. Tres dies més tard, ja en camí, el cotxe de

Rodríguez va caure en una emboscada preparada per un grup de membres de la FAI. Tot i així, aconseguí reunir-se amb García Oliver. Reprendria la feina amb la condició que als homes en qui ell confiava se’ls nomenés directors de les presons i que als que havien permès les atrocitats fossin castigats. García Oliver li va oferir nomenar-lo *Delegado de Prisiones* tant de Madrid com d’Alcalá de Henares. Uns dies més tard, Melchor va tenir una entrevista amb el ministre de Governació, Ángel Galarza, qui accedí a donar suport al seu nomenament, el qual fou fet públic l’1 de desembre. De retorn a Madrid, Melchor aturà les *sacas*, obligà els grups de milícies a abandonar les presons i els va substituir per *Guardias de Asalto*. En alguns casos, arrestà homes acusats d’assassinats, extorsió i xantatge. Afortunadament, en aquest aspecte també comptà plenament amb el suport del sotsecretari del ministre de Justícia, Mariano Sánchez Roca⁴⁰ (Domingo, 2009: 191-196; Guzmán, 1974: 276-277; Graham, 2002: 194).

La repressió a finals del 1936

L’1 de desembre de 1936, la *Junta de Defensa* fou reanomenada per ordre de Largo Caballero; a partir d’aleshores seria coneguda com *Junta Delegada de Defensa de Madrid*. La popularitat de Largo Caballero havia caigut en picat des que havia partit de Madrid. Per contra, Miaja havia adquirit una aureola d’heroisme. És per això que Largo Caballero provà de restringir la independència del general Miaja, la qual trobava excessiva, i subratllar la subordinació

38 ABC (Madrid), 13 de novembre de 1936; Heraldo de Madrid, 14 de novembre de 1936; Informaciones, 13 de novembre de 1936; La Voz, 13 de novembre de 1936.

39 ABC (Madrid), 14 de novembre de 1936.

40 AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2: 7-8; caixa 1526, exp. 5: 201-203.

d'aquest al Govern de València. En la reorganització, Amor Nuño va ser nomenat *Consejero Delegado de Transportes* (Aróstegui & Martínez, 1984: 90-94; Largo Caballero, 1954: 191-192). No se sap exactament quan deixà Serrano Poncela el *Consejo de Orden Público*, malgrat que fou a començaments de desembre. Encara era *Director General de Seguridad* quan, el dia 4, supervisà un assalt a l'ambaixada finesa, on hi havia diversos quintacolumnistes amagats. Les seves responsabilitats diàries foren assumides per José Cazorla.

Al final del conflicte, Serrano Poncela donà a Galíndez una inversemblant versió de perquè va deixar el *Consejo de Orden Público*. Afirmava que, quan signava ordres, no sabia que "traslado a Chinchilla" o "poner en libertad" eren expressions en clau per designar l'assassinat. L'ús d'aquest codi podria haver sigut la manera com el culpable de les sacas cobria la seva responsabilitat. Serrano Poncela afegí que les ordres les passava Carrillo, i ell simplement es limitava a signar-les. Si això fos veritat, caldria saber perquè es trobava a la presó Modelo la nit del 7 al 8 de novembre supervisant la saca. Explicà a Galíndez que, tan bon punt va saber què estava passant, va abandonar el seu càrrec i, no molt més tard, també el PCE (Galíndez, 1945: 68). Això no és totalment cert, atès que ostentà l'important càrrec de *Secretario de Propaganda* de les JSU ben bé fins 1938. En una carta dirigida al *Comité Central* i datada del març de 1939, Serrano Poncela afirmava que només va renunciar a la militància dins el PCE quan ja va ser a França el febrer de 1939. També parlava de la repugnància que li produïa recordar el seu passat dins el partit, i deixava al descobert

les dificultats que el PCE li havia posat en el seu camí vers l'exili a l'Amèrica Central perquè sabia massa coses⁴¹.

Posteriorment, com a represàlia pel seu rebuig a la militància dins el PCE, Carrillo va denunciar a Serrano Poncela. Carrillo digué a Ian Gibson en una entrevista que no tenia res a veure amb les activitats del *Consejo de Orden Público* que havien conduït al nomenament de Serrano Poncela com a cap de la *Dirección General de Seguridad*. Carrillo explica que "a los quince días tuve la impresión de que Segundo Serrano Poncela estaba haciendo cosas feas. Y le destituí". Pel que sembla, a finals de novembre Carrillo va descobrir que "se están cometiendo arbitrariedades y que este hombre es un ladrón". Segons ell, Serrano Poncela s'havia fet amb diverses joies que havien sigut confiscades als arrestats (Gibson, 1983: 198-209).

Carrillo repeteix tot això en les seves memòries de 1993, en les quals confon el *Consejo de Orden Público* amb el seu subcomitè de presons i presoners. Segons ell, la classificació dels presoners estava completament en mans del *Consejo* –dirigit per Serrano Poncela–, el qual no decidia les sentències de mort però sí qui era alliberat i qui havia de ser jutjat per un tribunal popular. Els relats de Carrillo són breus, imprecisos i enganyosos: no fan menció a les sentències de mort, sinó que diuen que el pitjor que

41 "Serrano Poncela al Comité Central del PCE", FPI, AH 63-52: 2-5. L'agost de 1939, va escriure a Fidel Miró (*Juventudes Libertarias*) dient-li que no podia retornar al PSOE sense danyar la imatge del partit: "Serrano Poncela a Miró, 13 de agosto de 1939", FPI, AH, 26-28: 4-7. Agraïxo enormement a Sandra Souto que m'hagi remarcat la importància d'aquestes cartes.

els hi passà a aquells que foren declarats perillosos per un jutjat o un tribunal és que van ser condemnats a participar en batallons de treball en la construcció de fortins. L'única declaració inequívoca de Carrillo és que no va participar en cap de les reunions del *Consejo* (Carrillo, 1993: 211). Tot i això, si Manuel Irujo i José Giral, a València, i Melchor Rodríguez, l'ambaixador d'Argentina, el delegat d'Afers Exteriors britànic i Schlayer, a Madrid, s'havien assabentat de les execucions, és inconcebible que Carrillo, essent la principal autoritat dins l'àrea d'ordre públic, no ho sabés. Després de tot, malgrat el que hagués dit a posteriori, ell rebia informes de Serrano Poncela a diari⁴².

El fet que Cazorla assumís el càrrec de *Director General de Seguridad* per Madrid planteja el dubte sobre l'activitat que havia desenvolupat des del 6 de novembre quan havia estat nomenat secretari de Carrillo dins el *Consejo de Orden Público*. Segons la fitxa de Cazorla en la *Causa General*, hauria estat supervisant i alhora prenent part en les *sacas* de diverses presons. Sembla que, juntament amb Arturo García de la Rosa, dirigia una txeca al carrer Zurbano. Així mateix, també s'hi indica que enviava ordres als *consejillos* de cada comissaria per a que aquests mateixos procedissin directament a l'execució de presoners sospitosos. En les seves pròpies declaracions, Cazorla va admetre que era plenament conscient de l'existència de les *sacas* i dels assassinats, "siendo firmadas las órdenes ficticias de traslados o de liberación por Serrano Poncela o Bruno Carreras, que eran quienes

tenían facultades para ello". El secretari de Carreras era Benigno Mancebo, qui anteriorment havia estat al capdavant de la *Checa de Fomento*⁴³ (Ministerio de Justicia, 1945: 159).

Una de les primeres iniciatives que va prendre Cazorla com a Director General de Seguridad va ser substituir Bruno Carreras –el *Comisario General* de Serrano Poncela– per David Vázquez Baldominos, qui fins aquell moment havia dirigit la *Brigada Especial* amb Grigulèvitx. La substitució de Serrano Poncela per Cazorla a principis de desembre tenia lloc alhora que es readmetia Melchor Rodríguez en el càrrec de Delegado de Prisiones; tot plegat una estranya coincidència, i més tenint en compte que coincidí amb la finalització de les *sacas*. Cazorla digué als seus interrogadors que, quan va assumir el càrrec, la *Dirección General de Seguridad* era un caos i que els diversos grups de milicians implicats en la vigilància policial estaven més sota les ordres dels partits als que pertanyien que no pas sota la *Junta de Defensa*. És per això que Cazorla va ocupar-se d'executar les mesures preses per Carrillo. Les investigacions i els processaments dels sospitosos de ser quintacolumnistes es van intensificar. La *Brigada Especial* comandada per Santiago Álvarez Santiago fou l'encarregada de proporcionar informació d'aquells presoners que havien de ser jutjats per un tribunal popular. Les *sacas* a gran escala van cessar, i la repressió es va efectuar delimitant molt bé els seus objectius. Melchor Rodríguez digué als seus interrogadors que les *sacas* prèvies havien sigut ordenades per la *Dirección*

42 Declaración de Ramón Torrecilla Guijarro, AHN, FC-Causa General, caixa 1526-3, exp. 5: 28.

43 AHN, FC-Causa General, caixa 1525-1: 3-4.

General de Seguridad, declaració que apunta directament a Serrano Poncela. Un altre dels detinguts interrogats en el procés de la *Causa General*, Eloy de la Figuera González, informà que havia sentit a Manuel Rascón (CNT) criticar furiosament els obstacles imposats per Melchor Rodríguez per dur a terme *sacas* durant una sessió del *Consejo de Investigación* de la *Dirección General de Seguridad*⁴⁴.

La voluntat d'efectuar una identificació acurada dels quintacolumnistes només va ser simulada, segons la descripció que féu Galíndez del funcionament dels tribunals populars o *Tribunales de Urgencia*. Aquests tribunals estaven presidits per un jutge, i el jurat estava compost per dos membres de cadascun dels partits que formaven el Front Popular. L'acusat comptava amb un advocat defensor i podia dur testimonis. Principalment, la causa que se'ls hi imputava era "desafección al régimen"; és a dir, no se'ls acusava simplement de ser de dretes, sinó de ser potencialment perillosos en algun aspecte. La sentència màxima eren cinc anys de presó. Un membre de la Falange normalment era condemnat a tres anys, mentre que un d'*Acción Popular* que no tingués antecedents per agitació o blanqueig de diners era simplement condemnat a pagar una fiança. Si l'acusat estava involucrat en accions com ara espionatge i sabotatge, havia de ser jutjat pel *Tribunal de Traición y Espionaje* o per un tribunal militar (Galíndez, 1945: 132-135). El 22 de desembre, el Govern creà camps de treball

on es destinaven els culpables de "sedición, rebelión o desafección"⁴⁵.

L'última intervenció pública de Serrano Poncela com a Director General de Seguridad va tenir lloc arran de l'incident amb la legació finesa el 4 de desembre, produït per un abús del dret d'asil. George Arvid Winckelman, l'ambaixador finès, s'encarregava de la representació del seu país tant a Lisboa com a Madrid, però preferia romandre a Portugal. En la seva absència, un empleat espanyol de l'ambaixada finesa, Francisco Cachero, s'havia nomenat a sí mateix substituït de l'ambaixador. Havia llogat nombrosos domicilis i, per un bon preu, donava refugi a un gran nombre de quintacolumnistes. Durant la reunió de la *Junta de Defensa* del 14 de novembre, el *Consejero de Comunicaciones*, José Carreño, féu públiques les seves sospites de que dins les dependències de l'ambaixada finesa hi havia amagats uns 2500 feixistes armats amb pistoles i metralladores. El 19 de novembre, la *Junta* va resoldre de vigilar les dependències fineses i arrestar l'individu responsable. Donat que el nom d'aquest individu no apareix en les actes, no està clar si la resolució es referia a Cachero o a un franc tirador. A principis de desembre, aprofitant un bombardeig dels rebels, una sèrie de bombes de fabricació casolana van ser llençades contra una caserna de milícies contigua a un dels domicilis pertanyents a l'ambaixada finesa alhora que els franc tiradors que estaven dins obrien foc contra els milicians que sortien al carrer. El 3 de desembre, la *Dirección General de Seguridad* va informar a totes les ambaixades que es prendrien les mesures

44 "Declaración de Melchor Rodríguez", AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2: 8; "Declaración de Eloy de la Figuera", caixa 1530-2: 16; "Declaración de José Cazorla", caixa 1526-3, exp. 5: 201; "Declaración de Manuel Rascón", caixa 1526-3, exp. 5: 198.

45 *Informaciones*, 22 de desembre de 1936.

pertinents per evitar que es tornessin a repetir fets com aquest. Emprant com a justificació l'ús il·legal de l'asil polític, José Cazorla i Serrano Poncela van organitzar pel dia següent una batuda policial en totes les dependències de l'ambaixada finesa, exceptuant l'edifici de la pròpia ambaixada. Els agents que hi van intervenir eren membres de la *Brigada Especial*; Vázquez Baldominos es trobava al capdavant de l'operatiu⁴⁶. Les forces republicanes van ser rebudes a trets; finalment, quan van aconseguir entrar, van trobar-hi un mapa amb objectius d'atacs terroristes i un arsenal de pistoles, metralladores i granades de mà. S'informà a la *Junta de Defensa* que en les dependències fineses s'havien trobat molts partidaris dels rebels, dels quals 387 entre homes i dones van ser capturats. Enrique Líster, el comandant del *Quinto Regimiento*, escrigué: "fue descubierto un batallón de 400 hombres, perfectamente armados con bombas de mano, fusiles y ametralladoras"⁴⁷ (Aróstegui & Martínez, 1984: 232-233, 303, 319; Galíndez, 1945: 115; Líster, 1966: 87; Rubio, 1979: 79-82; Schlayer, 2008: 182-183). Segons les fonts soviètiques oficials, Grigulèvitx va estar involucrat en l'organització d'aquesta batuda, fet que confirma els seus vincles amb la *Brigada Especial* (Vorobyov, 2003-2006: III, 152-153).

Schlayer i Henry Helfant, el comercial de l'ambaixada romana, van demanar a Melchor Rodríguez que aturés les execucions dels presoners capturats en les dependències fineses. Melchor i Helfant van

dirigir-se al despatx de Serrano Poncela, qui, després d'un tens diàleg, va accedir a que els presoners quedessin a càrrec de Melchor (Domingo, 2009: 197-200). Per tal de trobarlos-hi un allotjament adequat, i donat que les presons de Madrid estaven al màxim de la seva capacitat, Melchor decidí visitar la presó d'Alcalá de Henares el 8 de desembre. El 6 de desembre, una turba atacà la presó de Guadalajara, matant a 319 presos. Aquesta banda estava formada per un centenar de milicians que es trobaven sota les ordres de Valentín González, àlies "El Campesino". Dos dies més tard, a Alcalá de Henares, una altra multitud furiosa, formada en part per molts dels que ja havien participat en els fets de Guadalajara, va atacar la presó de la població madrilenya buscant revenja pel rastre de morts i mutilats que havien deixat els bombardeigs enemics dels últims dies. La majoria dels que es trobaven en aquest centre penitenciari eren aquells que havien sigut evacuats de la Modelo. Entre els presoners més famosos s'hi trobaven: el líder falangista Raimundo Fernández Cuesta; el coronel Agustín Muñoz Grandes, fundador el 1933 de la *Guardia de Asalto*; el secretari de la CEDA, Javier Martín Artajo; i Bobby Deglané, un conegut locutor de ràdio. Melchor Rodríguez arribava a la presó quan tenia lloc l'assalt; mostrant més coratge que tot el cos de funcionaris carcellers del centre, s'enfrontà a la multitud. Malgrat les amenaces, els insults i les acusacions de ser un feixista, va cridar que els presoners no eren responsables de l'atac aeri i que assassinar homes indefensos no faria altra cosa que desacreditar la República. Va deixar clar que qui volgués arribar a les cel·les primer l'hauria de matar, i amenaçà amb donar armes als presos. Coca, el

46 AHN, FC-Causa General, caixa 1525-1: 13.

47 ABC (*Madrid*), 5 i 6 de desembre de 1936; *Informaciones*, 4 i 5 de desembre de 1936.

comandant dels milicians de “El Campesino”, va decidir retirar-se; la multitud el va seguir. No obstant, Melchor temia que Coca tornés, per la qual cosa es va dirigir al seu quarter i li demanà, enmig d’una violenta confrontació, que garantís la seguretat dels presos. Aquell dia, Melchor Rodríguez va salvar més de 1500 vides⁴⁸ (Cabanellas, 1973, II: 823-826; Domingo, 2009: 11-27; Galíndez, 1945: 66; Gibson, 1983: 178-180; Núñez Morgado, 1941: 285-288; Rufino, 2008).

Malgrat tot, de retorn a Madrid la nit del 8 de desembre, va ser citat pel Comitè de Defensa de la CNT-FAI; el secretari, Eduardo Val, va criticar-lo severament. Finalment, va provar de calmar-se tot i que va dir que els principals caps anarquistes sospitaven que Melchor pretenia negociar amb els rebels perquè cessessin els bombardeigs oferint-los la protecció dels presoners en territori republicà (Domingo, 2009: 25-27, 214). No obstant, la situació va canviar a partir del 12 de desembre: la *Junta de Defensa* va decretar la militarització de les milícies, i totes les funcions d’aquestes van quedar sota el control de Cazorla, el nou Director General de Seguridad. Segons Cazorla, es va arribar a diversos acords perquè els presos més joves fossin forçats a incorporar-se a l’exèrcit republicà; en cas de negativa, serien destinats a batallons de treball. Sembla ser, també, que alguns d’aquells que havien sigut “alliberats” o “transferits” en realitat van ser obligats a participar en les txeques de Cazorla. Melchor Rodríguez i el *Director General de Seguridad* van arribar a un altre acord: serien alliberades les presoneres majors de seixanta anys, així com tots els

presoners que no tinguessin cap càrrec o acusació. Melchor Rodríguez també va prendre mesures perquè es millorés el servei de menjador en els centres penitenciaris i va establir una oficina d’informació en la que els familiars dels empresonats podrien saber on es trobaven i quin era el seu estat de salut. Amb l’ajuda de la Creu Roja, creà un servei mèdic que acabà essent d’ús exclusiu per als quintacolumnistes. Fins i tot organitzà una festa a l’ambaixada romana per als detinguts que havien sigut alliberats recentment⁴⁹ (Domingo, 2009: 202-203, 215-222). Malgrat les sospites aixecades arran dels vincles amb els quintacolumnistes, l’èxit aconseguit per Rodríguez a l’hora d’aturar les sacas planteja preguntes a l’entorn de Santiago Carrillo.

El paper de Santiago Carrillo

La propaganda nacionalista va utilitzar l’atrocitat de Paracuellos per presentar la República com un règim d’assassins comunistes, els responsables de “la barbarie roja”. Els franquistes fins i tot afirmaven que el nombre d’assassinats ascendia a dotze mil⁵⁰. Tot i que Carrillo fou una peça més dins l’entramat d’organitzadors i executors de les matances de Paracuellos, el règim franquista i els partits dretans dels primers anys de la democràcia no van deixar escapar l’oportunitat d’utilitzar aquests tràgics esdeveniments per denigrar-lo constantment durant els trenta anys en que fou secretari general del PCE (1956-1985). A més, el propi Carrillo va contribuir, sense adonar-se’n, a convertir-se en el centre

48 AHN, FC-Causa General, caixa 1530-2: 8.

49 Declaración de Fernando Valentí, AHN, FC-Causa General, caixa 1526-3, exp. 5: 202-205.

50 *El Alcázar*, 4 de gener de 1977.

de l'assumpte de Paracuellos mitjançant l'absurda i continua negació d'estar-ne al corrent. Hi ha proves de pes que, apart de ser confirmades parcialment per algunes de les seves pròpies declaracions, deixen clar que va estar-hi totalment involucrat⁵¹ (Bardavío, 1980: 130-136).

En les entrevistes de 1977, Carrillo afirmà que, en el moment en que s'havia fet càrrec de la *Consejería de Orden Público*, l'operació de transferència de presos de Madrid a València estava "ya en su conclusión, y yo no hice más que, con el general Miaja, ordenar el traslado de los últimos presos". Realment hi havia hagut sacas abans del 7 de novembre, però la major part dels assassinats van tenir lloc a partir d'aquesta data, durant el període en què Carrillo fou *Consejero de Orden Público*. El fet que Carrillo admetés que havia ordenat la transferència de presos el posa en el punt de mira. D'altra banda, afirmà que, un cop decidit el pla d'evacuació, els vehicles van patir una emboscada i els presoners van ser assassinats per bandes desconegudes, tot i que insinuà que es tractava d'anarquistes (Gibson, 1983: 196-197). Del que resulta més difícil excusar-se és del fet que, durant els deu dies que van seguir a la renúncia de Franco d'atacar Madrid, el 23 de novembre, les sacas van ser imparables: 950 presoners van ser assassinats en els tres últims dies de novembre, i 800 més entre el 3 i el 4 de

desembre (Aznar, 1940: 285-289; Fernández Santander, 1983: 61, 67-68, 93-94; Lojendio, 1940: 173-176).

L'octubre de 2005, Carrillo es va negar a donar la seva versió sobre un document descobert per Martínez Reverte que revelava l'acord al que van arribar les JSU i la CNT-FAI per a l'eliminació de presoners. Simplement va dir que els assassinats van ser obra de grups incontrolats: "Lo que sí había en Madrid y fuera de la ciudad era mucho odio a los fascistas; miles de refugiados de Extremadura y Toledo que acampaban como podían alrededor de la capital y que ardían en deseos de venganza. Y había también fuerzas incontroladas como la Columna del Rosal o la Columna de Hierro, que no se diferenciaban mucho de los que en guerras actuales son denominados "los señores de la guerra" por su total autonomía y ninguna disciplina respecto a las autoridades oficiales. Yo no puedo asumir otra responsabilidad que esta: no haberlo podido evitar"⁵². Sens dubte es tracta d'una resposta enginyosa, i més encara sota la llum del document trobat per Martínez Reverte.

Els comentaris de Carrillo fets el 1974 negant qualsevol coneixement de les matances de Paracuellos són contradits per les paraules de felicitació dites durant un ple del Comitè Central del PCE que tingué lloc a València entre el 6 i el 8 de març de 1937. Francisco Antón va dir: "Es difícil asegurar que en Madrid está aniquilada la Quinta Columna, pero lo que sí es cierto es que allí se han dado los golpes más fuertes. Y esto –hay que proclamarlo muy alto– se

51 El tema tornà a ser de rabiosa actualitat el 1977, quan la dreta espanyola tractà d'impedir la legalització del PCE. Els ministres del Govern de Suárez van encarregar-se de demanar una investigació a l'entorn dels fets de Paracuellos, la qual deuria ser extremadament superficial ja que no va trobar cap prova que acredités la culpabilitat de Carrillo.

52 *El País*, 28 d'octubre de 2005.

debe a la preocupación del Partido al trabajo abnegado y constante de dos camaradas nuevos pero tan queridos por nosotros como si fueran viejos militantes: el camarada Carrillo, que fue Consejero de Orden Público, y el camarada Cazorla, que lo es ahora. [Grandes aplausos]". Quan es van apagar els aplaudiments, Carrillo es posà dempeus i va elogiar que "los combatientes de las JSU luchan por garantizar una retaguardia cubierta, una retaguardia limpia de traidores. No es un crimen, no es una maniobra, sino un deber exigir tal depuración" (De la Cierva, 1994: 232-233).

A partir dels comentaris fets, tant durant la Guerra Civil com després, per comunistes espanyols com Dolores Ibárruri o Francisco Antón i per agents de la Komintern, és fàcil deduir que entenien "presoners" i "quintacolumnistes" com a sinònims; de fet, elogiaven a Carrillo per la seva dedicació en l'eliminació d'aquests elements. El 30 de juliol de 1937, en un informe dirigit a Dimitrov, el búlgar Stoyan Minev –àlies Boris Stepanov, delegat de la Komintern a Espanya des de l'abril del mateix any– escrivia indignat que el "jesuita y fascista" Irujo havia provat d'arrestar Carrillo per haver donat "la orden de disparar a numerosos oficiales fascistas arrestados" (Bizcarrondo & Elorza, 1999: 379; Habeck, Radosh & Sevostianov, 2001: 223). En el seu últim informe de guerra dirigit a Stalin, Stepanov parlava de la declaració que havia fet Mola sobre la Cinquena Columna. Va descriure, orgullós, com els comunistes s'havien posat a l'alçada de les circumstàncies: "llevaron a cabo en un par de días todas las operaciones necesarias para limpiar Madrid de quintacolumnistas". Stepanov també

explicava la seva indignació davant les accions d'Irujo. El juliol de 1937, poc després de ser nomenat ministre de Justícia, Manuel Irujo inicià investigacions per esbrinar què havia passat a Paracuellos, una d'elles dedicada exclusivament a determinar el paper de Carrillo en els fets (Minev, 2003: 93, 111-112). Desafortunadament, no ha quedat rastre d'aquesta investigació; és raonable imaginar que estava entre els papers que els serveis de seguretat controlats pel PCE van cremar al final de la guerra (Arnaiz, 1996: 113).

El que va dir Carrillo en el seu missatge a través d'*Unión Radio*, i el que Stepanov va escriure en el seu informe a Stalin, no va entrar a formar part de la història oficial del paper del PCE en la Guerra Civil fins passats uns anys. Publicada a Moscou quan Carrillo encara era secretari general del partit, aquesta història oficial declara orgullosament que "el consejero Santiago Carrillo y su adjunto Cazorla tomaron las medidas necesarias para mantener el orden en la retaguardia, lo cual no era menos importante que la lucha en el frente. En dos o tres días se asestó un serio golpe a los pacos y quintacolumnistas" (Ibárruri et al., 1966-1977: II, 187).

El que havia passat abans, com tot allò dit i escrit sobre les matances de Paracuellos, està inevitablement distorsionat a causa del desequilibri de material que existeix entre les tres fases del fet: autorització, organització i execució. No resulta arriscat afirmar que en les reunions gairebé sempre es discutia sobre l'evacuació i l'execució de presoners, així com també gairebé sempre s'autoritzaven les execucions. Ens estem

referint a les trobades del 6 de novembre: la de José Miaja amb Pedro Checa i Antonio Mije; la de Mikhail Koltsov amb la txeca; i la de Mije amb Vladimir Gorev i Vicente Rojo. No obstant, poc o res ha quedat del que es va dir exactament en aquestes reunions. En canvi, hi ha una gran quantitat de material arxivat en la *Causa General* pel que fa a l'organització administrativa de les sacas i sobre el que passava a l'interior de les presons quan els milicians anaven

per carregar els interns als autobusos. Per altra banda, hi ha poc material sobre els assassinats en sí, sobre quin paper van tenir en aquests els anarquistes, el *Quinto Regimiento* i la *Brigada Especial* creada a partir dels consells d'Orlov i dels tècnics de l'NKVD com Grigulèvitx. La delimitació de la responsabilitat col·lectiva, per tant, queda sotmesa, ara per ara, més que a la deducció, a l'especulació.

BIBLIOGRAFIA

- ARNAIZ, A. (1996) *Retrato hablado de Luisa Julián*. Compañía Literaria, Madrid.
- AZAÑA, M. (1990) *Apuntes de memoria inéditos y cartas 1938-1939-1940*. Pre-Textos, València.
- AZNAR, M. (1940) *Historia militar de la guerra de España (1936-1939)*. Ediciones Idea, Madrid.
- BARDAVÍO, J. (1980) *Sábado santo rojo*. Ediciones UVE, Madrid.
- BIZCARRONDO, M.; ELORZA A. (1999) *Queridos Camaradas. La Internacional Comunista y España, 1919-1939*. Planeta, Barcelona.
- BUCHANAN, T. (2003) *Edge of Darkness: British 'Front-line' Diplomacy in the Spanish Civil War, 1936-1937*, a *Contemporary European History*, vol. 12, núm. 3.
- CABANELLAS, G. (1973) *La guerra de los mil días. Nacimiento, vida y muerte de la II República Española*. 2 volums. Grijalbo, Buenos Aires.
- CERVERA GIL, J. (2006) *Madrid en guerra. La ciudad clandestina 1936-1939*. 2ª ed. Alianza Editorial, Madrid.
- COX, G. (1937) *Defence of Madrid*. Victor Gollancz, Londres.
- DOMINGO, A. (2009) *El ángel rojo. La historia de Melchor Rodríguez, el anarquista que detuvo la represión en el Madrid republicano*. Editorial Almuzara, Còrdova.
- FERNÁNDEZ ARIAS, A. "El Duende de la Colegiata" (1938) *La agonía de Madrid 1936-1937. Diario de un superviviente*. Librería General, Zaragoza.
- FERNÁNDEZ CUESTA, R. (1985) *Testimonio, recuerdos y reflexiones*. Ediciones Dyrsa, Madrid.
- GUZMÁN, E. de (1974) *El año de la victoria*. G. del Toro, Madrid.
- HABECK, M. R.; RADOSH, R.; SEVOSTIANOV, G. (eds.) (2001) *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*. Yale University Press, New Haven.

IBÁRRURI, D. et al. (1966-1977) *Guerra y revolución en España 1936-39*. 4 volums. Editorial Progreso, Moscou.

JUÁREZ, J. R. (1963) *Argentine Neutrality, Mediation, and Asylum during the Spanish Civil War*, a *The Americas*, vol. 19, núm. 4 –abril de 1963–.

LARGO CABALLERO, F. (1954) *Mis recuerdos: cartas a un amigo*. Editores Unidos, Ciutat de Mèxic.

LÍSTER, E. (1966) *Nuestra guerra*. Colección Ebro, París.

LOJENDIO, L. M. de (1940) *Operaciones militares de la guerra de España*. Montaner y Simón, Barcelona.

MARTÍNEZ REVERTE, J. (2006) *Paracuellos, 7 de Noviembre de 1936. Agentes de Stalin indujeron la matanza de presos sacados de las cárceles de Madrid*, a *El País*, 5 de novembre de 2006.

MINEV, S. "Boris Stepanov" (2003) *Las causas de la derrota de la República española*. Miraguano Ediciones, Madrid.

NÚÑEZ MORGADO, A. (1941) *Los Sucesos de España vistos por un diplomático*. Talleres Gráficos Argentinos L. J. Rosso, Buenos Aires.

RUBIO, J. (1979) *Asilos y canjes durante la guerra civil española. Aspectos humanitarios de una contienda fratricida*. Editorial Planeta, Barcelona.

RUFINO, C. (2008) *¿Conoces al Ángel Rojo?*, a *El Correo de Andalucía*, 26 d'abril de 2008.

VALDÉS LARRAÑAGA, M. (1994) *De la Falange al Movimiento (1936-1952)*. Fundación Nacional Francisco Franco, Madrid.

VOROBYOV, E. *Nachalo boevogo puti Maksa*, a PRIMAKOV, E. M.; KIRPICHENKO, V. A. (eds.) (2003-2006) *Ocherki istorii Rossiiskoy vneshnei razvedki*. 6 volums. Mezhdunarodnye otnosheniya, Moscou.